

Linnéuniversitetet

Institutionen för kulturvetenskaper

Examensarbete

En berättelse om ondska och demokrati

Historiebruk i ett läromedel om Hitler och Stalin

Författare: Ola Nilsson

Examinator: Niklas Ammert

Handledare: Zara Bersbo

Termin: HT13

Ämne: Historia

Nivå: Grundnivå 61-90hp

Kurskod: 2UV90E(KPU)

Abstract

The purpose of this essay is to study uses of history in a complementary teaching material in the subject of history. The material in question is a 170 page book titled *Hitler och Stalin- En bok om ondska*. In English, "Hitler and Stalin- A book on evil". Essential to the study is that it is expressed within the material that it might be used as the basis for a discussion of the threats against an open democratic society. In the study the book is regarded as a historical narrative with a specific purpose, the basis of the aforementioned discussion, and hence can be regarded as a use of history.

The narrative found is that of the totalitarian state since the two dictatorships are essentially equated with Hitler and Stalin. A great focal-point is the similarities of the two historical figures and the systems they represent. In the final chapter of the book the dictators and their systems are portrayed as representations of the threat to an open democratic society and furthermore compared to other threats such as modern communist states and modern terrorism.

It is concluded that this is an example of a reversed ideological use of history. Reversed in the sense that an ideological use of history normally entails a justification of a political system through glorifying stories of its origins. This narrative instead focuses on the counter-point of what is desired. In conclusion, studies of the reception of materials of this kind are recommended.

Linnéuniversitetet
Institutionen för kulturvetenskaper

391 82 Kalmar / 351 95 Växjö
Tel 0772-28 80 00
kv@lnu.se
Lnu.se/kv

Innehåll

INLEDNING	2
SYFTE	3
DISPOSITION	3
FORSKNINGSLÄGE	5
KÄLLMATERIAL, METOD OCH TEORI	8
<i>Källmaterial och metod</i>	8
<i>Teoretiska utgångspunkter</i>	12
DEMOKRATI I DEN SVENSKA SKOLAN	17
EN BERÄTTELSE OM FÖRTRYCK OCH DEMOKRATI?	19
HITLER OCH STALIN- PERSONPORTRÄTT OCH HANDLINGSMÖNSTER	19
<i>De unga åren</i>	19
<i>Hitler och Stalin och deras väg till makten</i>	23
<i>Hitler och Stalin som diktatorer</i>	28
DEMON ELLER PAJAS – BILDER AV DIKTATORN	32
ALTERNATIVA SPÅR OCH PROBLEMATISERINGAR	36
BERÄTTELSENS SENSMORAL	39
BERÄTTELSEN OCH HISTORIEBRUK	41
SAMMANFATTNING	44
LITTERATUR OCH KÄLLA	48
KÄLLA	48
LITTERATUR	48
WORLD WIDE WEB	49

Inledning

Under min VFU på Katedralskolan i Lund under höstterminen 2013 fick jag tillfälle att delta i de Svenska historiedagarna som detta år gick av stapeln i Malmö. Detta gav mig så klart tillfälle att ta del av en rad intressanta föreläsningar. Men eftersom en stor del av deltagarna var lärare gavs det också tillfälle att besöka en rad olika stånd där det på olika sätt salufördes både litteratur och tidsskrifter. Något som slog mig var mängden av litteratur som behandlade två av vår historias mest välkända diktatorer, Adolf Hitler och Josef Stalin. Att Hitler har varit ”posterboy” för den totalitära staten och dess förtryck ända sedan den, för naziströrelsen, katastrofala undergången 1945 kan inte ha undgått någon i den kultursfär som jag för enkelhetens skull väljer att kalla det västerländska samhället. Allra minst de som hyser något som helst intresse för ämnet historia. För de sistnämnda finner jag också det omöjligt att se hur man kunnat missa att en annan stjärna har ökat i intensitet på det totalitära himlavalvet allt sedan Sovjetunionens fall. Jag refererar naturligtvis till den andre diktatorn, Josef Stalin. Min nyfikenhet och mitt intresse väcktes. Varför detta fokus på dessa två män? Hur kommer det sig att de, i bås efter bås, ställs upp sida vid sida? Och sist men inte minst vad vill man säga mig med att para samman dessa historiska gestalter? I ett försök att stilla min nyfikenhet köpte jag en bok. *Hitler och Stalin- En bok om ondska* av Dag Sebastian Ahlander.¹

Sedan Sovjetunionens fall, och de därmed för historiker öppnade arkiven, har en omvärdering och utredning av detta enorma socialistiska projekts historia pågått vilket har inneburit många nya upptäckter. Detta har i sin tur lett till debatter om hur kommunismen ska värderas i ett historiskt ljus och hur den i förlängningen ska ställas i jämförelse med nazismen och de brott som den nazistiska regimen i Tyskland begick.² Denna jämförelse och därmed också denna debatt har tagit steget in i skolans värld vilket ger forskningen en ny och viktig fråga att ta tag i, hur vi använder oss av denna relativt nyskrivna historia i våra skolor. Genom att undersöka den ovan nämnda boken och den berättelse som framträder i densamma hoppas jag kunna bidra till denna forskning. På omslagets baksida kan man läsa följande, ”Boken är en lättläst och sammanhängande skildring som kompletterar historieundervisningens olika läromedel i grundskolan och gymnasieskolan. Den kan också utgöra utgångspunkten för samtalet om vad

---

1 Ahlander, Dag Sebastian, *Hitler och Stalin- En bok om ondska*, Stockholm, 2009.

2 För mer om denna debatt se Lundell, Valter ”Miljoner dödades men ännu fler fick leva!- Om kommunismen och dess plats i den svenska historiekulturen” *Historia på väg mot framtiden- Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle* Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjör, Charlotte (Red.) Lund 2010.

som kan hota nutidens öppna demokratiska samhällen.”³ Min utgångspunkt tar jag i den sista meningen i detta citat. Här presenteras ett tydligt syfte med texten som, åtminstone möjligen, blir central i undervisningen om denna del av historien. Därmed anser jag också att man presenterar ett sätt att bruka historia som är ytterst viktigt att blottlägga och diskutera.

Syfte

Syftet med denna uppsats är att utreda hur jämförelsen mellan Hitler och Stalin samt deras respektive system manifesteras i ett undervisningsmaterial och hur detta kan ta sig i uttryck när denna jämförelse görs med ett specifikt syfte. Detta syfte är naturligtvis att tillhandahålla en utgångspunkt ”för samtalet om vad som kan hota nutidens öppna demokratiska samhällen.”⁴ Detta kommer jag att göra genom att betrakta mitt källmaterial, *Hitler och Stalin- En bok om ondska*, som en historisk berättelse som i sin helhet representerar sätt att bruka historien. Med andra ord kan den betraktas som ett uttryck för ett eller flera historiebruk vilka kommer att presenteras i uppsatsens teoriavsnitt. Jag anser att detta är av vikt då den historiska berättelsen på så sätt blir ett narrativ med ett syfte som pekar mot dagens samhälle. Det vill säga en berättelse som vill skapa insikt i, förståelse för eller mening angående världsläget som den tänkta läsaren befinner sig i. Resultatet av detta hoppas jag kunna utgöra grunden för vidare undersökningar om hur detta mottas av elever samt sprida ytterligare ljus över diskussionen om hur vi kan betrakta, och undervisa om, likheterna mellan två historiska manifestationer av den totalitära staten.

De frågor jag mer specifikt kommer att söka svar på är följande. Vilken historisk berättelse samt vilka uttryck för historiebruk kan skönjas i texten om man utgår från mina teoretiska och metodologiska ställningstaganden? Vad kan denna berättelse tjäna för syfte ur, framför allt, ett utbildningsperspektiv? Utifrån svaren på dessa frågor hoppas jag också kunna, i slutet av detta arbete, lyfta blicken mot nya frågor rörande historieämnets plats i skolans övergripande demokratiuppdrag.

Disposition

När jag nu har gett en bakgrund till varför jag valt detta ämne och en beskrivning av dess

---

3 Ahlander, Dag Sebastian, 2009.

4 Ahlander, Dag Sebastian, 2009 (Bokens baksida).

syfte samt där tillhörande grundläggande frågeställningar kommer jag att presentera en redogörelse för forskningsläget. Här behandlas tidigare forskning på samma eller närliggande områden med en presentation av de arbeten som bedöms vara av vikt för mina resonemang och resultat. Naturligtvis kan jag här inte ge en heltäckande bild av all forskning som har skett inom området men ambitionen är att den ska belysa min egen forskning på ett fullgott sätt. Här kommer jag också ta tillfället i akt att motivera detta projekt genom att försöka peka på vad som kan uppfattas som särskiljande i detta och därmed också hur det kan vara av nytta.

När forskningsläget är etablerat kommer jag att mer utförligt beskriva mitt källmaterial samt den metod och teoretiska bas jag ämnar använda mig av. Här kommer också källmaterialet samt uppsatsens begränsningar att presenteras och diskuteras.

För att skapa en tydlighet i vilka de grundläggande parametrarna för denna uppsats är, samt för att läsaren när den går in i analysen bör ha just denna färsk i minnet, följer sedan en kort presentation av demokratibegreppet i den svenska skolan. Detta ger ett sammanhang för den berättelse jag tolkar ur materialet som läsaren inte under några omständigheter får stå utan.

Analysen kommer att utgå från ett antal punkter som jag bedömer som centrala för den berättelse som enligt mig framträder ur texten. En utförligare förklaring och motivering av dessa kommer naturligtvis att presenteras i själva analysen. Först och främst kommer jag att ägna mig åt det som jag ser som uppenbart om man bara går till verkets titel, nämligen det uttalade aktörsperspektivet. Vad har detta för betydelse för berättelsen? Knutet till detta är så klart hur de två huvudpersonerna Hitler och Stalin porträtteras. Detta avsnitt innefattar två subkategorier som, åtminstone av mig, uppfattas som motsägelsefulla och därmed förhoppningsvis också källan till intressanta diskussioner, demoniserande samt förlöjligande porträtt. Jag inser att dessa begrepp kan uppfattas som starka men samtidigt anser jag dem passande då de uttrycker en klar tydlighet. Jag kommer också att granska själva jämförelsen av de båda diktatorerna, framför allt med betoning på likheter som identifieras. Vad kan dessa ha för betydelser för ett övergripande narrativ? Jag kommer också att titta på vad jag väljer att kalla alternativa spår. Dessa är sådana som går utanför det mer uppenbara aktörsperspektivet. De kan ha olika funktioner eller karaktär. Antingen kan de understödja huvudberättelsen eller så kan de belysa alternativa berättelser eller tolkningar. I det sistnämnda fallet kan det vara

högst intressant att undersöka hur de behandlas. Sedan kommer jag att behandla bokens slutkapitel och diskutera den sensmoral som uttrycks i detta samt jämföra denna med de resultat jag fått utifrån de perspektiv jag beskrivit ovan. I anslutning till detta kommer jag att försöka lyfta blicken något och kort diskutera hur detta kan påverka en diskussion av skolvärlden i ett något bredare perspektiv. Uppsatsen kommer att avslutas med en sammanfattande diskussion där jag presenterar mina resultat och slutsatser.

Forskningsläge

Den historiedidaktiska forskningen är i sin helhet väldigt bred och innefattar egentligen allt från de väldigt breda, och mer filosofiskt grundade, perspektiven som jag berört ovan i form av historiebruk och hur de fungerar till studier som behandlar det mer praktiska arbetet i själva undervisningen. På så sätt blir det ett tvärvetenskapligt ämne som behandlar historievetenskap såväl som metodik och pedagogik.⁵ Denna uppsats hamnar inom ramen för läromedelsstudier och mer specifikt dess potentiella funktioner. Inom detta område håller jag mig i mångt och mycket inom ramarna för läromedlets innehåll och perspektiv då det, även om jag också vill reflektera över hur man kan gå vidare, är vad jag faktiskt undersöker.⁶ Forskningen inom läromedelsstudier uppfattar jag som relativt omfattande och framför allt ser jag didaktiken som ett område som växer inom historieämnet i sin helhet. Således blir detta en presentation av delar av denna forskning då det rör sig om ett kort arbete och jag därmed försökt hitta det som jag uppfattar som mest relevant för min uppsats. Naturligtvis har jag också sneglat på dessa arbeten när jag lagt upp strukturen för mitt eget och står därför i tacksamhetsskuld till dessa forskare.

Forskning som onekligen ligger nära det jag i min uppsats försöker ta mig an är Niklas Ammerts avhandling *Det osamtidigas samtidighet*.⁷ I denna undersöker han läroböcker i historieämnet under ett långt tidsspänn, närmare bestämt från början av 1900-talet fram till den tid boken är skriven. Ammert undersöker hur anknytningen till läsaren förändras över tid i läromedlen och tar utgångspunkt i en liknande teoretisk apparat, men naturligtvis långt mer utvecklad, som jag. Det vill säga att han analyserar en historisk berättelse och kopplar denna

---

5 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 31-32.

6 För en utförligare presentation av läromedelsstudier se Ammert, Niklas, "Om läroböcker och studiet av dem" i *Att spegla världen- Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund, 2011. Detta stycke från sid. 33-36.

7 Ammert, Niklas, *Det osamtidigas samtidighet*, Lund, 2008.

till begrepp som historiebruk och historiemedvetande. I läroböckerna ser han tendenser som pekar på existentiella, politisk-pedagogiska och ideologiska historiebruk. Men där jag ställer mig frågan om huruvida man kan se tecken på ett ideologiskt historiebruk i den text jag undersöker så ser Ammert endast tecken på detta i texterna från tidigt 1900-tal. En avgörande skillnad är också att han går mycket längre i diskussioner om historiemedvetande, en term för den historiska dimensionen i vår dagliga orientering i våra liv⁸, i kopplingen till identitet än vad jag ämnar göra. Han visar dock tydligt att kopplingarna kan och bör göras vilket jag i sig ser som resultat som rättfärdigar min egen studie.

En annan läromedelsstudie som också är mycket omfattande samt har liknande teoretiska utgångspunkter är Ingmarie Danielsson Malmros *Det var en gång ett land... – Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Denna studie innefattar historieläromedel publicerade mellan åren 1931 och 2009. Men hon har även undersökt texter producerade av eleverna och behandlar dessa som uttryck för historiemedvetande. Kopplingarna mellan läromedlen och elevernas uttryck för historiemedvetande gör Danielsson Malmros genom att identifiera olika teman som framför allt har sin utgångspunkt i läromedlen. Ett av dessa teman är berättelsen om demokratins föregångsland och denna är naturligtvis intressant för min studie. Att det i den svenska skolans historiekultur finns en berättelse om Sverige som ett demokratiskt föredöme är en faktor som bör ha betydelse för mina resultat. Även denna forskare går längre än vad jag ämnar när det gäller historiemedvetande och identitetsskapande. Hon har inte heller tagit steget för att finna spår av det ideologiska historiebruket i moderna läromedel. En avgörande skillnad är också att Danielsson Malmros fokuserar på berättelser om svenskhet vilket innebär att fokus ligger på svensk historia vilket är vitt skilt från mitt fokus. Dock vill jag hävda att min berättelses funktion likväl har ett fokus i Sverige.

Min uppsats ligger alltså nära båda dessa arbeten när det gäller de teoretiska utgångspunkterna och åtminstone delvis när det gäller vad som undersöks. Det finns dock skillnader i det att detta rör sig om omfattande studier som rör sig utom denna uppsats ramar i enlighet med vad jag beskrivit ovan. Utifrån detta skulle man kunna tänka sig att min studie är överflödigt men det finns dock en annan avgörande skillnad. Den jämförelse mellan två

---

⁸ En utförligare förklaring presenteras i teoriavsnittet.

totalitära stater och deras diktatorer som jag undersöker, vilken jag i sig behandlar som en historisk berättelse, figurerar inte uttryckligen i de berättelser som dessa forskare undersökt och inte heller i några andra studier jag hittat. Därför tror jag att det är möjligt att finna andra exempel på historiebruk än de dessa forskare identifierat. Visserligen har Niklas Ammert undersökt hur undervisningen om folkmord går till i *Om vad och hur 'må' ni berätta undervisning om Förintelsen och andra folkmord*⁹ och här behandlas också brott som begåtts i Sovjetunionens namn. Även om detta inte är en läromedelsstudie så finns det alltså här en närhet till min. Ammert identifierar vetenskapligt och politisk-pedagogiskt historiebruk i undervisningen men avgörande för mitt arbete är att de olika folkmorden inte tydligt formas till en berättelse så som jag uppfattar att de gör i mitt undersökningsmaterial.

I antologin *Historia på väg mot framtiden Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle* har deltagarna i en forskarskola i historia och historiedidaktik för lärare skrivit kortare texter med utgång i respektive deltagares forskningsprojekt. I ”Miljoner dödades men ännu fler fick leva- Om kommunismen och dess plats i den svenska historiekulturen” skriver Valter Lundell om den konflikt som jag berörde redan i uppsatsens inledning, om kommunismen kan och bör likställas med nazismen. Detta undersöker han genom en rad intervjuer med verksamma inom historieämnet på universitet och högskolor såväl som gymnasieskolor. I denna studie identifierar han två berättelser om sovjetstaten, den totalitaristiska berättelsen som behandlar Sovjetunionen i sin helhet som en totalitär stat och inte gör någon skillnad mellan Lenin och Stalin samt den revisionistiska som menar att Sovjetunionen började som ett försvarbart projekt och den verkliga brytpunkten kom med Stalin makttillträde. Denna studie kan så klart vara värd att ta i beaktande i min analys.

För en studie i historiebrukens manifestationer kan man naturligtvis gå till Klas-Göran Karlsson. I *Historia som vapen*¹⁰ beskrivs sovjetisk och rysk samt forna sovjetstaters historieskrivning i termer av historiebruk. Även om detta inte är en studie som formellt ligger nära min så tillhandahåller den utan tvekan goda exempel på det jag själv söker efter och är på så sätt tidigare forskning som bör tas i beaktande.

---

9 Ammert, Niklas, *Om vad och hur 'må' ni berätta- undervisning om Förintelsen och andra folkmord*, Stockholm, 2011.

10 Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen*, Stockholm, 1999.

Som sagt så finns det en del forskning inom detta område men som jag också har påpekat så har jag inte funnit någon forskning som har undersökt material som så uttryckligt utgör en berättelse om den totalitära staten i form av Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen som *Hitler och Stalin- En bok om ondska*. En berättelse som dessutom ställer dessa historiska företeelser i kontrast mot det öppna demokratiska samhället.

Källmaterial, metod och teori

Det mest grundläggande för denna uppsats, som jag också i viss mån behandlat ovan, är påståendet att man kan betrakta historieskrivning som framställandet av en berättelse. Det finns naturligtvis en uppsjö av ställningstaganden och teorier som i mer eller mindre utsträckning ställer sig bakom eller motsätter sig detta men eftersom det rör sig om ett väldigt kort arbete så kommer jag här att utgå från vad som bör betraktas som grundläggande teoretiska förförståelser. Innan jag går in på dessa vill jag dock presentera mitt källmaterial samt hur detta kommer att behandlas.

Källmaterial och metod

Källmaterialet till denna uppsats består som jag redan nämnt av boken *Hitler och Stalin- En bok om ondska* av Dag Sebastian Ahlander. Denne man är före detta diplomat såväl som författare till historiska biografier riktade till barn och ungdom. I bokens förord kan vi läsa att han är född i en tid då Hitler och Stalin fortfarande var vid liv och att historien därmed ännu var levande. Han har därtill arbetat i St Petersburg och Moskva och har, enligt egen utsago, varit utsatt för övervakning och avlyssning vilket har gett honom inblick i det totalitära samhället. Ser man till hans produktion när det gäller historiska böcker så ser man att hans huvudsakliga område är personligheter inom svensk historia vilket också bekräftas av Bonniers författarpresentation vilken beskriver svensk historia som hans huvudämne.¹¹

Boken i sig består av ca 170 sidor som behandlar de båda diktatorernas liv från vagga till

---

¹¹ Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 5 samt <http://www.bonniergroupagency.se/Author/Dag-Sebastian-Ahlander/35964/>

grav. Utöver detta behandlas en rad historiska förlopp, naturligtvis med huvudpersonerna som utgångspunkt. Boken har 13 kapitel; 1. Förspel, 2. Den unge Hitler, 3. Den unge Stalin, 4. Ryska Revolutionen, 5. Hitler tar makten, 6. Stora Terrorn, 7. Gangstermetoder, 8. Hitler mot Stalin, 9. Stalin Mot Hitler, 10. Kalla kriget, 11. Hitlers brott: Förintelsen, 12. Stalins brott: Folkmord och 13. Kan det hända igen? Märk väl att andra världskriget benämns som Hitler mot Stalin och vice versa samt att Förintelsen och Stalintidens folk mord beskrivs i termer av Stalin och Hitler och inget annat. Boken som skall studeras är alltså tydligt av jämförande karaktär och följer i mångt och mycket en kronologisk framställning. Även kapitlen som handlar om andra världskriget, Hitler mot Stalin och Stalin mot Hitler, följer en viss kronologi då brytpunkten mellan kapitlen sammanfaller med vändningen i krigslyckan till Sovjetunionens fördel. Det som tydligt bryter mot denna kronologi är behandlingen av Hitlers och Stalins brott. Detta tema utreds i två kapitel som kommer in efter att de båda diktatorerna avlidit i den rent kronologiska berättelsen.¹² Jag vill inte i förväg påbörja en analys av boken men allt detta är signifikant för hur Ahlander behandlar sitt material och är därmed värt att påpeka. Ett ytterligare hinder som måste klargöras kan bli att författaren inte har några referenser i sin text. Ibland kan det alltså bli svårt för mig att se vem han låter tala.

Hur ska jag då betrakta denna källa? Jag vänder mig till Klas-Göran Karlsson i hans diskussion om didaktikers studier av vad han benämner som historiekulturen i ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys” i *Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken*, “[...] den historia som står i historiekulturens centrum ska betraktas som en kulturprodukt eller en artefakt, konstruerad, uppfattad och använd av individer, grupper, samhällen och stater för att svara mot vissa specifika behov och för att tillfredsställa vissa specifika intressen.”¹³ Utifrån detta citat står det att finna begränsningar med mitt källmaterial. Jag undersöker bara en specifik text vilket naturligtvis gör det problematiskt att betrakta den som representerande en hel historiekultur. Jag undersöker inte heller hur den mottas vilket också begränsar ett brett historiedidaktiskt perspektiv och diskussioner runt textens verkan. Dock anser jag att syftet med denna uppsats kringgår dessa problem då jag i grund och botten vill diskutera hur man kan betrakta en text med utgång i vissa historiebruk vilka kommer att presenteras nedan. Jag vill dock påpeka att jag själv anser att denna studie

---

12 Ahlander, Dag Sebastian, 2009.

13 Karlsson, Klas-Göran, ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys”, Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken* 2009, sid. 38-39.

bör följas upp med studier av sådant material som min källa avses komplettera och hur dessa tillsammans tas emot av sin målgrupp, det vill säga elever i högstadiet och gymnasiet.

När det kommer till själva metoden så tar jag min utgångspunkt i Hans-Georg Gadamer's hermeneutiska metodteori, vilken behandlar hur tolkning av en text bör uppfattas när den utgår från en viss uppsättning förförståelser. Alltså precis vad jag ämnar göra. Han menar att en tolkning som utgår endast från det studerade objektet går tom om den saknar horisont. Med andra ord har en fråga som ställs till ett undersökningsmaterial alltid sin utgångspunkt i olika förförståelser och fördomar. Om man som forskare inte är införstådd med dessa så är man inte förmögen att till fullo förstå sin egen fråga och framför allt kan man inte svara på frågan fullt ut om man inte väger in dessa i tolkningsprocessen. Man kan med andra ord se tolkningsprocessen som en sammansmältning av två horisonter, den som representeras av materialet man undersöker och den som representeras av den egna förförståelsen.¹⁴ Med andra ord är min ambition att presentera en tolkningsprocess som sammanför två utgångspunkter. Dels mitt källmaterial i form av *Hitler och Stalin- En bok om ondska* och dels mina teoretiska utgångspunkter i form av betraktandet av den historiska berättelsen som en manifestation av historiebruk.

Även om jag absolut ställer mig bakom Gadamer's inställning till tolkningsprocessens förfarande och hur detta bör gå till så kan man trots allt finna en avgörande svaghet som jag ser det. Även om den egna horisontens ramar kan fastslås med åtminstone relativt stor säkerhet så tillhandahålls inte på samma sätt ramar för hur själva undersökningsmaterialet ska behandlas. I detta avseende vänder jag mig till Niklas Ammert och hans text "Ett innehåll förmedlas" i *Att spegla världen- Läromedelsstudier i teori och praktik*.¹⁵ Ammert påpekar i denna text att det är lämpligt att i läromedelsstudier studera avsändaransatsen, eller med andra ord vad man vill förmedla. Utifrån detta perspektiv identifierar Ammert fyra typer; konstaterande, förklarande, reflekterande/analyserande samt normativ.

---

14 Gadamer, Hans-Georg, *Sanning och metod i urval*, Göteborg, 1997, sid. 174. Detta är en översättning i urval av originaltitel *Wahrheit und Methode*, Tübingen, 1960/1990. Översättning och urval är gjorda av Arne Melberg som också har skrivit en inledning i vilken han ger en förklaring till och sammandrag av de avsnitt som han valt att utelämma.

15 Ammert, Niklas, "Ett innehåll förmedlas" i Ammert, Niklas (red.), *Att spegla världen- Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund, 2011.

Den *konstaterande* typen slår helt enkelt fast specifika händelser eller att något förhåller sig på ett visst sätt utan några egentliga förklaringar. Även om ett sådant uttryck kan ge upphov till vidare frågor eller funderingar så tolkar jag Ammert som att en text som inte gör ansats till detta bör klassas som konstaterande då detta inte är något som sker med någon sorts säkerhet. Den *förklarande* typen är enklast att identifiera genom att man finner resonemang om orsak och verkan. Denna typ förklarar företeelser med hjälp av inre sammanhang och även genom att händelseförlopp förklaras. I och med att den förklarar och beskriver på detta sätt kan man säga att den ger svar på frågan om hur något förhöll sig samt vad det betyder. I en *reflekterande/analyserande* typ närstuderas handlingar, händelser och företeelser samt belyser dem ur flera perspektiv för att sedan också reflektera över dem. Detta kan göras med hjälp av andra exempel men också genom att man knyter an till läsaren genom att referera till förhållanden som är kända för denne och när det gäller historia läsarens egen tid. Man kan också använda teoretiska modeller för att öppna för ytterligare dimensioner. Den *normativa* typen ger uttryck för explicita eller implicita värderingar. Det vill säga att författaren har tagit en tydlig ställning och därmed vill förmedla en viss tolkning. En normativ framställning kan innehålla alla de ovan nämnda och kan i själva verket använda sig av dessa för att nå den önskade värderingen. Frågor om godhet och ondska är ett typexempel.¹⁶

Det är, åtminstone för mig, inte helt enkelt att förstå Gadamer's metodteori när det gäller vad som egentligen ska innefattas i det som han karakteriserar som förförståelse. I en vid bemärkelse så innebär det så klart alla tankar och idéer som strömmat genom tolkarens, i detta fall mitt, huvud och i detta funnit någon form av förankring. Om man nöjer sig med detta riskerar man dock att förlora i arbetets transparens, det vill säga att resultaten av tolkningarna har en tydlighet som kan uppfattas av läsaren. Därför vill jag dela upp förförståelserna i primära och sekundära sådana. De primära är de som är tydliga för tolkaren och som denne därmed kan göra tydliga för läsaren. De blir med andra ord detsamma som mina teoretiska utgångspunkter. I denna uppsats handlar det om att uppfatta historieskrivning som en berättelse, eller ett narrativ, samt att historia kan manifesteras i en rad olika historieböcker. De sekundära förförståelserna skulle jag karakterisera som de fördomar som tolkaren bär på när det gäller det behandlade materialet i allmänhet och dessa är kanske inte helt tydliga för tolkaren själv. Detta kan naturligtvis vara ett hinder för tydligheten men genom att fokusera på

---

16 Ammert, Niklas, 2011, sid. 261-263.

de primära förförståelserna ger man åtminstone en ingång till diskussion om tolkningarna som presenteras. Man kan naturligtvis hävda att Ammerts ovan presenterade typologi är en förförståelse men eftersom jag ämnar använda den som ett verktyg för kategorisering på vägen mot de primära förförståelserna så låter jag den ändå vara en del av metoden. Således är det med dessa verktyg som jag kommer att ta mig an de övergripande teman som jag identifierat i boken och presenterade i uppsatsens dispositionsavsnitt; aktörsperspektivet, demonisering och förlöjligande, alternativa spår och sensmoral.

Teoretiska utgångspunkter

När det gäller att betrakta historieskrivning som en berättelse så vill jag hänvisa till Martin Heidegger och David Carrs teorier. Heidegger menade att all kunskap innehåller en dimension av förståelse, eller åtminstone ett försök till sådan. Människans existens i världen är i grunden en *kastadhet*. Vi är med andra ord kastade ut i det jag för enkelhetens skull kallar verkligheten och det enda vi kan göra för att finna någon sorts orientering är att försöka relatera till världen runt oss. Detta innebär med andra ord att vi försöker förstå den och det kräver alltid någon sorts tolkningsprocess.¹⁷ Denna tankemodell innebär att även om historiker skulle klara av att reda ut alla historiska skeenden i minsta detalj så skulle detta ändå endast resultera i en beskrivning. Men om vi vill uppnå förståelse och därmed också skapa mening så krävs ändå en tolkningsprocess. Vidare menar Heidegger att människan ser livet som ett projekt som är riktat fram mot något. Detta tolkar jag som en annan orienterande faktor när vi försöker handskas med vår utkastadhet. De här tankarna har fenomenologen David Carr byggt vidare på och menar att vi betraktar våra liv som en berättelse med en början, mitt och ett slut. Detta är också grunden för vår förståelse av världen vilket ger att allt som vi skapar i ansats att uppnå denna förståelse kan visa upp en form av narrativ. Historieskrivning kan således betraktas som en form av meningsbärande berättelser som vi fogar samman med berättelsen om vårt eget liv. Eftersom det rör sig om levda berättelser, alltså med en förankring i verkligheten, så innebär det också att de är en avspegling av verkligheten.¹⁸ Den narrativa formen anser jag vara att betrakta som en för människan mycket brukbar utgångspunkt för att

---

17 Dahlgren, Stellan & Florén, Anders *Fråga det förflutna- En introduktion till modern historieforskning* Malmö, 1996 sid. 278-279. Samt Lübcke, Poul *Filosoflexikonet- Filosofer och filosofiska begrepp från a till ö* Tredje upplagan, Stockholm 1988 sid. 219-220.

18 Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Aarhus 2012, sid. 31-32.

nå den förståelse och därmed orientering som Heidegger beskriver. Denna behöver däremot ingalunda vara del av en medveten process. Likväl är dessa berättelser vägledande för människan och det är i detta avseende betraktandet av historieskrivning som ett narrativ blir avgörande för mitt arbete.

När det gäller den historiska berättelsen som uttryck för historiebruk så vänder jag mig till Klas-Göran Karlssons teorier. I *Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken* har Karlsson skrivit kapitlet "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys"¹⁹ vilket enligt mig ger en väldigt god historiedidaktisk grund att stå på. Först och främst nämner Karlsson två sätt som människan kan förstå historia. Han menar att människan både "är" och "gör" historia. Vi *är* historia genom att vi ofrånkomligen är en del av ett händelseförlopp. Det vill säga att det finns en kronologisk historia som leder till den punkt där vi står idag. Att förstå denna kan naturligtvis skapa förståelse för den nuvarande situationen samt ge riktlinjer för hur vi bör gå vidare. Karlsson menar att detta har varit den förhärskande synen på historia, både inom vetenskap och skola, och benämner det som genetisk historieförståelse. Å andra sidan *gör* vi historia genom att tolka våra livssituationer i ett historiskt ljus. Vi söker oss tillbaka i historien för att finna specifika delar av den som "erbjuder 'facit'" till problem och svåra eller komplicerade situationer i våra samtida liv. Här är vägledning och orientering begrepp som är av vikt. Detta benämner Karlsson som en genealogisk historieförståelse. En viktig skillnad att påpeka är att medan historiens relevans ligger i historien själv när det gäller den genetiska historieförståelsen så ligger den istället hos den som betraktar historien i det genealogiska. Nära förknippat med detta är historiemedvetandet. Detta är i korthet det med vilket varje människa orienterar sig när det gäller synen på sig själv, sin identitet, sin omvärld och sin plats i den. Detta är med andra ord ett mycket vitt begrepp och går utan tvekan utanför det vi kallar för historieskrivning. Det innefattar alla dimensioner av förflutenhet som påverkar oss. Med detta sagt är det också givet att när det kommer till vårt historiemedvetande så finns det inget motsatsförhållande mellan genetisk och genealogisk förståelse, de utgör helt enkelt olika sidor av detta medvetande.²⁰

Den aspekt av Karlssons teoretiska ramverk som kommer att vara av störst betydelse för

---

19 Karlsson, Klas-Göran, 2009.

20 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 44-49.

denna uppsats kommer att vara hans typologi över historiebruk. I denna lägger han upp en rad olika former i vilka han finner att vi använder oss av historien. Dessa utgår från olika behov och har därmed också olika funktion i samhället. Dessutom identifierar Karlsson olika brukare som i och för sig är desamma i vissa fall. Jag vill redan nu påpeka att bruken inte är ömsesidigt exkluderande utan det är fullt möjligt för dem att sammanfalla. För överskådlighetens skull följer jag Karlssons exempel och presenterar dem först i tabellform och förklarar dem sedan lite mer i detalj. I detta kommer jag också klargöra vilka som jag anser vara avgörande i mitt arbete. Innan jag går vidare vill jag också påpeka att det är en klar skillnad mellan historiebruk och missbruk av historien även om en sådan gränsdragning inte är helt oproblematiske. Karlsson drar själv gränsen där ett bruk, direkt eller indirekt, leder till ett våldförande på de allmänmänskliga rättigheterna. Alltså en historia som diskriminerar, stigmatiserar och skapar konflikter.²¹

Behov	Bruk	Brukare	Funktion
Upptäcka Rekonstruera	Vetenskapligt	Historiker Historielärare	Verifikation Tolkning
Minnas Glömma	Existentiellt	Alla människor	Orientering Förankring
Återupptäcka	Moraliskt	Välutbildade skikt Intellektuella	Rehabilitering Restaurering Försoning
Uppfinna Konstruera	Ideologiskt	Intellektuella Politiska eliter	Legitimering Rationalisering
Glömma Utplåna	Icke-bruk	Intellektuella Politiska eliter	Legitimering Rationalisering
Illustrera Offentliggöra Debattera	Politisk-pedagogiskt	Intellektuella Politiska eliter Pedagoger	Politisering Instrumentalisering
Öka historiens värde Göra ekonomiska vinster	Kommersiellt	Verksamma inom reklam och ekonomi	Kommersialisering

22

Det vetenskapliga historiebruket står nära den genetiska historieförståelsen. I detta belyses

21 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 58-69.

22 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 59. Detta är att betrakta som ett citat då jag presenterar en tabell med exakt samma innehåll och bara något annat utseende.

historiska fakta samt granskas och tolkas. Genom detta får vi en förståelse för vår samtid och det är av stort värde i det att det kan odla vår förmåga att värdera alternativa händelseförlopp och i det också odla en förmåga att värdera historiska framställningar som vi konfronteras med. Detta blir naturligtvis en av de aspekter som jag måste ta i beaktande när jag granskar mitt källmaterial.

Det existentiella historiebruket har jag i viss mån redan beskrivit ovan. Det handlar om alla individers orientering i tillvaron. Den aktiva ingrediensen är behovet av att minnas eller glömma sådant som är avgörande i förankringen av den personliga identiteten. Detta kan dock ha en kollektiv dimension i det att identiteten naturligtvis också har en grupp-tillhörande-aspekt. Ett tydligt exempel kan vara grupper som varit på respektive sida av ett folkmord. Även om min uppsats inte i första hand behandlar detta bruk så kommer jag tveklöst hamna i någon form av diskussion om det när jag drar slutsatser.

Det moraliska historiebruket framstår vid första anblick som viktigt för denna uppsats eftersom mitt källmaterial är en ytterst het gryta kryddad med moraliska betänkligheter. Dock handlar detta bruk framför allt om att lyfta sådan historia som har undanhållits av de styrande i syfte att behålla greppet om makten. Detta bruk blir främst tydligt då större samhällsomvälvningar sker.

Ett historiebruk som kan komma att bli centralt för diskussionerna i denna uppsats är det ideologiska. I detta bygger politiska elitgrupper och intellektuella med hjälp av historien upp relevanta meningssammanhang som verkar legitimerande för en viss maktposition. Man rationaliserar denna maktposition genom ett tillrättaliggande av historien. Karlsson skriver: "I historieideologiernas arsenal återfinns också absoluta kronologier, tydliga periodiseringar, svart-vita analyser och personteckningar, starka kontinuitetslinjer eller föga problematiserade framstegsperspektiv. Det finns ofta en stark pedagogisk kraft i idésystem som byggs med sådana historiska byggstenar."²³ Detta är ett bruk som är starkt förknippat med totalitära stater och faller därmed ofta nära ett missbruk. Frågan uppstår naturligtvis om jag vill likställa en svensk politisk elit med någon sorts totalitär regim? Svaret är ett uttryckligt nej. Karlsson

---

23 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 63.

skriver dock själv: ”Gränsen mellan historie- och ideologiproduktion är sålunda svår att dra på ett entydigt sätt. Sannolikt är det så att själva gränsdragningen mellan vad som är vetenskapligt och vad som är ideologiskt är en ideologisk verksamhet.”²⁴ Detta kommer att vara avgörande för min analys.

Ett icke-bruk av historien kan vara en annan aspekt av det ovan beskrivna. Ett ytterst tydligt exempel på detta är den tidiga sovjetstatens förnekande av ett behov av historia då den byggde upp ett nytt samhälle som skulle frigöra sig från de förtryckets bojor som denna historia var förknippad med.

Ett politisk-pedagogiskt historiebruk är metaforiskt, symboliskt och jämförande. Det ligger naturligtvis nära historievetenskapens förfarande men medan historikern jämför likheter såväl som skillnader så är detta bruk helt inställt på att framhäva likheter. I dagläget skulle ett tydligt exempel vara att onyanserat jämföra Sverigedemokraternas framgångar med naziströrelsens framfart i det tidiga 1930-talets Tyskland. Även detta bruk anser jag vara av vikt i diskussioner rörande mina slutsatser.

Slutligen kommer vi till det kommersiella historiebruket. I korthet handlar detta om användande av historiska kontexter i syfte att göra ekonomisk profit. Detta då historia har tillmätts ett större värde under senare år. Det kan handla om historiska kontexter när det gäller film och litteratur men också historiska tidsskrifter. Historiska kontexter har också använts för att skapa autenticitet i reklamsammanhang.²⁵

Min primära förförståelse består alltså i att *Hitler och Stalin- En bok om ondska* är en historisk berättelse som kan verka för orientering i läsarens verklighet, eller med andra ord påverka läsarens historiemedvetande. Dessutom kan denna berättelse ses som ett uttryck för ett eller flera historiebruk som har som funktion att påverka denna orientering i en viss riktning. Även om denna undersökning inte direkt behandlar hur historiemedvetandet påverkas så är detta alltså likväl en ytterst viktig del av den förförståelse som måste vara tydlig för läsaren.

---

24 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 64.

25 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 58-69.

Demokrati i den svenska skolan

Innan jag går in i själva analysen vill jag först ge en tydligare bakgrund till en av de grundläggande aspekterna av mitt undersökningsmaterial som jag ser det, nämligen att boken kan användas som utgångspunkt till samtalet om hot mot det öppna demokratiska samhället. Jag vill för tydlighetens skull påpeka att även om jag tidigare har utgått från ett citat på bokens omslag så står detta perspektiv också att finna inom bokens pärmar. Detta kommer jag naturligtvis att återkomma till.

Skolan har under lång tid varit en institution för samhällsfostran och under 1800- och första hälften av 1900-talet var fosterlandskärlek med olika nationalistiska förtecken vägledande. I detta sammanhang var historieämnet ytterst viktigt och detta påverkade naturligtvis vad som ingick i undervisningen. Efter andra världskriget med dess förödande konsekvenser och där en ohämmad nationalism var en av huvudingredienserna inleddes ett skifte i skolans strävan att fostra. Istället för en ansats till att väcka kärlek till nationen ville man nu istället fostra demokratiska medborgare. Detta sågs främst som en uppgift för det samhällsvetenskapliga ämnet och därmed förlorade också historia mycket av sin betydelse i skolan och för dess elever. I detta krympande av historieämnet ändrades även innehållet. Folkets historia blev framträdande tillsammans med till exempel kulturhistoria och kvinnohistoria. Men historia blev trots allt en del av skolans demokratifostran i andra världskrigets eftersvall. Bland annat kunde man i övningar i källkritik öka elevernas motståndskraft mot propaganda. Sedan 1990-talet har historieämnet åter fått ökad betydelse, bland annat genom att det 2011 blev obligatoriskt för alla elever i gymnasiet. I styrdokumentet började man också vid denna tid betona historieämnets identitetsskapande roll²⁶. Något som naturligtvis ligger nära min undersökning.

Som lärare i historia har man naturligtvis ständigt demokratibegreppet att förhålla sig till. I § 4 i skollagen står följande, ”Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska

---

26 Holmén, Janne, ”Historia” i Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, (red.), *Utbildningshistoria*, Lund, 2011, sid. 204-208.

samhället vilar på.”²⁷ Detta alltså i sin kapacitet som del av skolvärlden överhuvudtaget. Om jag får bli lite mer personlig och grunda mig i vad jag själv som blivande lärare har att förhålla mig till så går jag vidare till läroplanen för gymnasiet. Här står att läsa att ”Läraren ska klargöra det svenska samhällets grundläggande demokratiska värden och de mänskliga rättigheterna samt med eleverna diskutera konflikter som kan uppstå mellan dessa värden och rättigheter och faktiska händelser.”²⁸ Detta är också i egenskap av lärare överhuvudtaget. Om läser syftespresentationen till historieämnet står det inte uttryckligen något om demokrati. Dock kan man läsa att ”Undervisningen i ämnet historia ska syfta till att eleverna breddar, fördjupar och utvecklar sitt historiemedvetande genom kunskaper om det förflutna, förmåga att använda historisk metod och förståelse av hur historia används. Eleverna ska därigenom ges möjlighet att utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar och perspektiv på det förflutna präglar synen på nutiden och uppfattningar om framtiden.”²⁹ Jag tror inte att jag sticker ut hakan alltför långt när jag hävdar att diskussioner om demokrati ofrånkomligen måste komma in när man behandlar denna del av ämnets syfte.

Det är alltså mot denna bakgrund jag kommer att behandla mitt material och min förförståelse består alltså i att demokrati och demokratiska värderingar måste behandlas i skolan i allmänhet och i historieämnet i synnerhet.

---

²⁷ http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800

²⁸ Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, Stockholm, 2011, sid. 12.

²⁹ Skolverket, 2011, sid. 66.

En berättelse om förtryck och demokrati?

Syftet med denna uppsats är att utreda hur jämförelsen mellan Hitler och Stalin samt deras respektive system manifesteras i ett undervisningsmaterial och hur detta kan ta sig i uttryck när denna jämförelse görs med det specifika syftet att ge en grund för samtalet om det öppna demokratiska samhället. För tydlighets skull upprepar jag vad som tidigare påpekats. Jag börjar med aktörsperspektivet och de likheter som lyfts samt demoniserande och förlöjligande porträtt. Detta utgör huvuddelen av analysen. Sedan behandlas alternativa spår som kan problematisera min analys. Slutligen kommer jag att ta itu med bokens slutkapitel och därmed också berättelsens sensmoral vilket också kommer att leda till mina slutgiltiga resultat.

Hitler och Stalin- personporträtt och handlingsmönster

Jag ska här gå in på hur dessa båda herrar framställs och naturligtvis vad detta har för betydelse för analysen. Aktörsperspektivet finner jag omöjligt att undvika eftersom mitt material är en bok av biografisk karaktär. Det finns dock ytterligare anledningar till att gå på djupet med detta. Dels skiner det ljus över författarens uppfattning om den totalitära statens karaktär men också vad han bedömer som historiens drivkrafter. Detta leder direkt till åtminstone en aspekt av den motpol till det öppna demokratiska samhället som jag eftersöker i denna uppsats.

De unga åren

Redan tidigt i boken beskrivs Hitler som en visionär driven av revanschlystnad. Här låter man Hitler själv berätta historien genom att referera till *Mein Kampf*, Hitlers självbiografiska verk såväl som hans politiska manifest. Texten behandlar Hitlers konstnärsambitioner som väcktes redan i tidiga år.

”Du får aldrig bli konstnär, nej aldrig så länge jag lever”, svarade pappan och slog honom. I dessa stunder måste han ha känt sina livsmöjligheter hotade.

Han tappade intresset för skolan och betygen sjönk. Men så fick han en ny historielärare som var glödande tysk nationalist och då blev historia hans älsklingsämne.

Den unge Hitlers slutsats av undervisningen blev, att Österrike och dess kejsarfamilj måste bort för att alla tyskar skulle kunna samlas i ett enda stort tyskt rike. Så när Hitlers Tyskland ockuperade Österrike 1938 var det en gammal dröm

som gick i uppfyllelse.³⁰

Om man någon gång kommit i kontakt med någon sorts biografiskt material om Hitler, vare sig det rör sig om litteratur, dokumentär eller spelfilm, så är det inte någon särskilt förvånande bild som målas upp, åtminstone inte enligt min egen förförståelse. Hitler hade en hård far som hade en framtid utstakad för honom, en framtidsvision som Hitler inte nödvändigtvis själv delade. På detta sätt förefaller detta nästan vara ett textavsnitt som uppvisar en konstaterande prägel. Han ville bli konstnär. Det ville inte hans far. Han blev tidigt utsatt för nationalistiska idéer som lockade honom. Men det finns också tydliga förklarande aspekter. Naturligtvis är det en historielärare som står för en av de stora vändpunkterna i Hitlers liv. En av grundstenarna i hans politiska position läggs alltså redan här vilket förstärks av vad man i filmsammanhang kallar foreshadowing, alltså att Hitlers gamla dröm gick i uppfyllelse 1938. Detta återkommer författaren till då han behandlar själva intåget i Österrike och berättar hur Hitler beskriver det som det stoltaste ögonblicket i sitt liv inför världspresen. Och även hur han besökte sin gamle historielärare, som nu var mycket stolt, under sin ”turné” genom sitt gamla hemland.³¹ Detta skapar enligt mig en bild av en mycket målinriktad människa. Om vi återgår till citatet och den revanschlusta jag inledde med så menar jag att detta skapas genom styckets korthet och den snabba vändningen. Fadern blir representant för motståndet och det gamla samhället och nationalismen blir befrielsen. Visserligen förefaller detta vara Hitlers egen förklaring men det följer ingen problematisering i texten vilket leder mig till att betrakta det som, vad jag skulle kalla, en psykologisering av Hitlers ideologiska utveckling. Denna psykologisering ser jag i sig som ett exempel på vad Ammert i sin typologi skulle kalla en förklarande typ. Det ges med andra ord en förklaring till Hitlers utveckling men den problematiseras inte.³²

Det ovan beskrivna är inte enda gången *Mein Kampf* får illustrera en av vändpunkterna i Hitlers tidiga liv. Hitler deltog som soldat i första världskriget och i slutskedet blev han skadad i ett gasanfall. Detta precis då Tysklands politiska ledare bett om fred. Hitler blev tillfälligt blind och drabbades av ett raserianfall mot dem som han menade hade svikit Tyskland. Han togs till en nervklinik där han behandlades av en doktor Forster i syfte att han

---

30 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 17.

31 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 82-83.

32 Ammert, Niklas, ”Ett innehåll förmedlas”, 2011, sid. 261.

skulle ta sig samman och inte skylla på andra.³³

Kanske kan man kalla doktor Forsters behandling skrämmande framgångsrik eftersom den fick den hemlöse dagdrivaren och korpralen utan ledaregenskaper att förvandlas till mannen som ville leda ett helt folk och uppnådde sina mål och blev Tysklands ledare, *Der Führer*. Någon form av personlighetsförändring måste ha inträffat under denna tid. All ilska och frustration kanaliserades plötsligt i en makalös handlingskraft.

”Men nu beslöt jag mig för att bli politiker”, slutade Hitler detta kapitel av sitt liv.³⁴

Det är en ganska häpnadsväckande slutledning som inleder detta citat. I synnerhet som att doktor Forster inte förefaller ha uppnått sina mål, Hitler fortsätter väl rätt tydligt att skylla på andra. Detta möter författaren på ett, enligt mig, skickligt sätt genom att peka på att det skett någon sorts förändring under den behandlade tiden och skapar därmed en dimension bakåt i berättelsen vilket tvingar läsaren att reflektera över vad den läst i ett längre perspektiv. På så sätt blir avslutningen av kapitlet tydligt av vad Ammert kallar förklarande typ. Möjligtvis om man sträcker begreppen en del, en analyserande/reflekterande typ då det tidigare i texten omnämns att man på den aktuella kliniken använde alla den tidens metoder, inklusive elchock.³⁵ Detta skulle kunna leda läsaren till att reflektera över huruvida Hitler elchockades till att bli den han blev. Detta är dock inte något författaren reflekterar över.

Det finns ännu en dimension att ta upp när det gäller detta citat. Det utgör nämligen avslutningen på kapitlet om den unge Hitler. Därmed påvisar det enligt mig en tydlig berättarteknik i det att man genom att först blicka framåt och sedan dra sig tillbaka till beslutet att gå in i politiken skapar en tydlig ”cliff-hanger”. Alltså ett första tydligt tecken på att detta rör sig om en historisk berättelse med en specifik narrativ form.

Berättelsen om den unge Stalin i Georgien ser något annorlunda ut. Det handlar om en pojke som tidigt lär sig att finna luckor och svagheter i systemet. Som elev på prästseminariet spelar han ut de georgiska och ryska lärarna mot varandra. En annan skillnad som framkommer är att den unge Stalin växer upp i ett starkt repressivt tsarrysland. Han läser förbjudna böcker och blir med tiden allt mer upprorisk mot lärarna. Men här finns också en tydlig likhet med

---

33 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 21-22.

34 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 22.

35 Ammert, Niklas, ”Ett innehåll förmedlas”, 2011, sid. 261-262.

berättelsen om Hitler. Berättelsen om motståndet. I Stalins utgör dock den huvudsakliga motståndaren staten och det tsaristiska systemet. Visserligen blev Stalin också slagen av sin far men denne försvann ur bilden tidigare än i Hitlers fall på grund av alkoholism.³⁶

Det enda ämne som intresserade honom var historia och han förde långa samtal med läraren. Han skrev också dikter och fick till och med några tryckta.

Men vad skulle han bli? Hans mamma grälade säkert på honom på loven och sade, att han som var fattig borde vara glad och tacksam för att få bli präst. Men han kände sig instängd och såg sina livsmöjligheter hotade.

Vid denna tid kom han i kontakt med socialismen. År 1898 blev han medlem av det nybildade socialistpartiet som senare blev kommunistpartiet. Han smög sig ut om natten från prästseminariet för att delta i partiets studiecirkel.³⁷

Återigen blir en historielärare involverad i en blivande diktators utveckling. Man kan också finna en parallell till berättelsen om Hitler i det som måste kallas spekulationerna om hur modern grälade på honom. Jag vill också påpeka ordvalet. Båda blivande diktatorer kände sina *livsmöjligheter hotade* på grund av föräldrarnas ambitioner när det gällde deras utbildning. Ännu en likhet mellan berättelserna som utformas i och med detta citat och det första som behandlar Hitler är steget in i ideologierna som tas direkt ut ur konflikterna med det upplevda hindret för deras personliga utveckling. Även detta citat har en tydlig förklarande karaktär med en viss antydning till en psykologisering liknande den jag tar upp ovan. Jag skulle dock vilja hävda att båda dessa förklaringar öppnar för reflektion hos en ung läsare i det att de beskriver unga människor i någon sorts konflikt med representanter för en vuxenvärld. Detta är dock inget författaren följer upp med egna reflektioner.

Resten av kapitlet om Stalins unga år behandlar hans begynnande karriär inom partiet. En klar skillnad mot kapitlet om Hitler är att Stalin inte har någon egen röst som den förstnämnde får genom *Mein Kampf*. Det innebär att berättelsen om Stalin ger mig ett mer konstaterande intryck. Dock avslutas även detta kapitel med en ”cliff-hanger”.

Men dessa år i Sibirien var också en tid då Stalin var rädd att hans liv höll på att glida ut i ingenting. Han tappade kontakten med partivännerna i Petersburg. Lenin hörde inte av sig. De verkade ha glömt honom. Han började tvivla. Kanske skulle det aldrig bli någon revolution i Ryssland? Vad skulle han då göra?

Stalin var trettioåttio år gammal och livet verkade gå ifrån honom.

---

36 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 25-26.

37 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 27.

Vem kunde tro att denne man skulle sitta i den ryska regeringen inom ett år?³⁸

Hitler och Stalin och deras väg till makten

Här byter författaren ordningen och behandlar Stalin först. Berättelsen om Stalin i det här skedet av sitt liv är i mångt och mycket den om en opportunist. Han tar sig till toppen av partiet genom att se till att hålla sig nära Lenin och genom att spela ut sina motståndare mot varandra. Parallellt med detta berättas en historia om en folkets revolution som kapas av Bolsjevikerna och utvecklas till en blodig uppgörelse med både deras verkliga och inbillade fiender.³⁹

I beskrivningen av Bolsjevikernas Februarirevolution får vi en första glimt av den hämndlystne Stalin. Han var inte närvarande vid vad författaren kallar kuppen och denne spekulerar i huruvida det berodde på att Trotskij, som hade en ledande position inom partiet vid denna tid, inte ville ha honom där och hänvisar till att han hade kallat Stalin ”en lysande medelmått”. Här stannar författaren och blickar framåt i sin egen kronologi och beskriver hur Stalin efter han blivit diktator ”strök han Trotskij ur historieböckerna och retuscherade bort honom ur alla fotografier.”⁴⁰ Från detta går han vidare till att beskriva att samma förfarande drabbade andra ledande inom partiet och hur Stalin tillsammans med Lenin till slut stod kvar som ryska revolutionens huvudpersoner.⁴¹ En bild av en människa med höga ambitioner kombinerade med hämndlystnad och skoningslöshet börjar målas upp. Jag vill också peka på ordvalet i citatet. Författaren uttrycker sig som att Stalin handgripligen strök och retuscherade. Även om en läsare lätt kan se att det är ordval som indikerar att detta skedde på Stalins order så påpekar jag det då detta är ett återkommande tema.

Den ryska revolutionens historia och berättelsen om Stalin är absolut svåra att reda ut. Bilden av Stalin pendlar ständigt mellan outhärlig och opålitlig. Detta är något som jag uppfattar som ett allmänt problem. Jag vill försöka belysa detta med följande citat samt ett par nedslag i detta kapitel.

---

38 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 33.

39 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, se kapitlet ”Ryska revolutionen”

40 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 37.

41 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 36-37.

Lenin kallade sin regering för folkkommissariat och ministrarna för folkkommissarier. Den tyngsta posten var krigskommissarien. Den fick Trotskij, som under några veckor blivit revolutionens hjälte. Han skulle svara för kriget mot såväl yttre som inre fiender. Längst ned på regeringslistan kom Stalin som kommissarie för nationalitetsfrågor, det vill säga minoritetsfrågor.

Viktigast för Stalin var att han överhuvud taget kom med i regeringen, för det var ingen självklarhet. Många äldre kommunister misstrodde honom på grund av hans kriminella förflutna.

Men han gjorde sig snart outhärlig. Han kunde nämligen lösa de flesta praktiska problem, allt från att fixa nycklar till regeringsbyggnaderna till att göra sig av med besvärliga människor.

”Lenin skulle inte ha klarat sig igenom en enda arbetsdag utan hans hjälp”, kommenterade en medarbetare.⁴²

Bara i citatet ovan får vi en glimt av den komplexa bilden av Stalin. Han är av låg rang i det kommunistiska partiet och dess nya regering och många äldre kommunister var misstänksamma mot honom. Många av dessa torde tillhöra samma generation som Lenin. Samtidigt lyckas han göra sig outhärlig för Lenin vilket dessutom understöds av ett vittnesmål. Detta gör han dock genom att vara en fifflare och fixare. Som jag tolkar det, något av ett skuggdjur.

Rör man sig vidare i texten så behandlas det inbördeskrig som följde på Bolsjevikernas revolution och de ukrainska kosacker som utgjorde ett problem för Lenin. Det är nämligen i dessa termer denna tid beskrivs, det är Lenin som är vid rodret. Slutligen blev svälten ett vapen i detta krig. ”Detta blev den största svältkatastrofen i Europa sedan medeltiden. Och den hade provocerats fram av Lenin och Stalin.”⁴³ Anmärkningsvärt när det gäller detta citat är att helt plötsligt står Stalin vid Lenins sida när de ansvariga pekas ut. Alltså i den bemärkelsen att han inte figurerar i upptakten till denna katastrof där Lenin är den enda person som nämns vid namn. Naturligtvis var Stalin kommissarie för nationalitetsfrågor och kan ha varit involverad på det sättet. Eller så tänker författaren på det faktum att Stalin beskrivits som outhärlig för Lenin. Man kan dock också tolka detta som en acceptans av den bild av revolutionen med Lenin och Stalin som förgrundsgestalter som den sistnämnde själv lät måla upp efter han kommit till makten. Denna tolkning är i linje med en berättelse där Stalin är galjonsfiguren för den totalitära sovjetiska staten, vilken jag kommer att ha

---

42 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 37.

43 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 40-42, citat från sid. 42.

anledning att återkomma till.

Den ovan nämnda berättelsen blir ännu tydligare i kapitlets avslutning där Stalins slutliga maktövertagande efter Lenins död beskrivs.

När Lenin dog i januari 1924 utsågs Stalin till att ordna begravningen. Han gjorde det så snabbt att Trotskij, som befann sig på resa, inte skulle hinna tillbaka. Därför finns det inga bilder av Trotskij vid Lenins bår, Stalin finns däremot med på varenda bild. Det var en viktig propagandatriumf för honom.

Vid Lenins bår svor Stalin offentligen en ed att föra Lenins arv vidare. Han föreslog att staden S:t Petersburg skulle döpas till Leningrad. Detta blev startskottet för en helgonkult av den döde ledaren.

I fortsättningen stödde Stalin sig alltid på citat ur Lenins skrifter när han talade. På så sätt förvandlade Stalin Lenin till helgon, nästan gudomlig, och sig själv till främste profet. Det blev i praktiken omöjligt att säga emot Stalin eftersom han alltid stödde sina påståenden med Lenincitat. Stalin hade fått god nytta av sina kunskaper från prästseminariet i Tbilisi där han tränats att argumentera utifrån auktoriteter som inte fick ifrågasättas.⁴⁴

Vi får här en tydlig förklaring till hur Stalin slutligen tog makten men också till hur han gjorde Lenin till sitt instrument. Vad jag finner vara av yttersta vikt här är att det inte lämnas något utrymme för någon annan tolkning än att det nu är Stalin som är i full kontroll och att helgonkulten är ett direkt resultat av hans kunskaper i kristen retorik. Helgonkulten som ryskt kulturellt fenomen vid denna tid och därmed en öppning för en bredare tolkning omnämns inte. Därmed tar berättelsen ännu ett steg i riktningen som jag nämnt ovan. Stalin är den totalitära staten. Lenins ideologiska arv är från och med nu sekundärt.

När det gäller Hitlers väg till makten så rör det sig om en något annorlunda historia. Efter första världskriget befinner sig Hitler i München och står som många andra veteraner från kriget utan egentlig sysselsättning. Hans huvud är fortfarande fyllt av tankar om den stortyska nationen och politikernas svek i krigets slutskede. 1919 kommer han i kontakt med det lilla Tyska Arbetarpartiet som har ett tydligt nationalistiskt budskap. De delar hans besvikelse över Versaillesfreden och hans misstänksamhet mot judar och kommunister.⁴⁵

Han anmälde sig som medlem och fick snart själv ordna propagandamöten. Då upptäckte han något som blev avgörande för hans framtid – att han var en bra

---

44 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 44.

45 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 45-46.

talare, att människor lyssnade på honom. Så fort han började tala, förvandlades han, ögonen glänste, rösten höjdes, händerna skapade levande bilder i luften och människorna jublade. Tänk att han, den missförstådde konstnären, kunde få en hel sal med flera hundra människor att jubla! Det gav honom en ny känsla av makt och möjligheter och fyllde hans liv.

Hitler blev mycket snart det lilla partiets ledare. Han skrev ett nytt partiprogram där han slog ihop socialism och nationalism och döpte om det till Tysklands Nationalsocialistiska Arbetarparti, NSDAP. Han hade fått en egen plattform. Och inkomsterna från partimötena gjorde att han slapp arbeta. Han behövde inte anpassa sig till någon, vilket var en idealisk situation för honom.⁴⁶

Detta citat visar på vad jag anser vara en enklare bild av Hitler på väg mot den absoluta makten om man jämför med Stalin. Hitler tar tidigt över kommandot med en självklarhet som saknas när det gäller Stalin. Dock finns det tydliga personlighetsdrag som är nyckeln för båda två. I Stalins fall rör det sig om list och en förmåga att utnyttja sina kunskaper. Hitler är istället en begåvad talare med glöd och passion. De har dock båda en tydlig strävan, att stå ensamma på toppen. Dessutom blir Hitler, i likhet med Stalin ovan, här den ensamme utformaren av det som skulle bli det totalitära Nazityskland.

Vägen mot detta rike beskrivs nästan ensidigt som Hitlers egen historia. Den misslyckade ölhallskuppen 1923 ledde till att Hitler blev åtalad.

Men när rättegången väl började hade han tagit sig samman och lyckades med sin talekonst förvandla den till ett slags politiskt möte. Hans självförtroende återvände. Snart följde människor i hela Tyskland genom tidningarna hans kamp i domstolen. Det var ändå en framgång.

Trots att han dömdes till fängelse blev rättegången en stor propagandasuccé för honom. Han hade vänt ett nederlag till en seger. Nu skulle han kämpa vidare.⁴⁷

Hitlers ”framgångsrika” rättegång förklaras endast i termer av hans egen skicklighet när det gäller talekonsten. Inga andra omständigheter får något utrymme här. Var rättegången hölls eller varför Hitler fick sådant utrymme diskuteras överhuvudtaget inte vilket inte lämnar utrymme för reflektioner eller möjligheter för någon annan analys. Berättartekniskt ser jag alltså här en koppling till Stalins nyttjande av Lenin efter dennes död.

Ibland blir Hitlers handlingskraft nästan övernaturlig.

När den Stora Depressionen slog till i oktober 1929 var Hitler beredd. Börserna

---

46 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 46.

47 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 49.

kraschade runt om i världen och arbetslösheten växte lavinartat. Ingenstans blev kraschen större än i Tyskland som hade lånat pengar för att betala krigsskadeståndet.⁴⁸

Författaren fortsätter och förklarar hur nazisterna med Hitler i spetsen kunde utnyttja detta politiskt. I likhet med när jag påpekade att Stalin plötsligt ställdes vid Lenins sida i ansvaret för den framtvingade svälten så riskerar jag här att hamna i ordmärkeri. Jag finner det dock signifikativt, läsaren möts ständigt av handlingar och beslut som är både förutseende och stringenta.

Resten av detta kapitel behandlar Hitlers resoluta strävan mot makten. Precis som när det gäller kapitlet som behandlar Stalins väg mot toppen avslutas det med att Hitler slutgiltigt tagit makten.

När president Hindenburg dog i augusti 1934 lät Hitler utropa sig till Führer, det vill säga det tyska folkets Ledare. Adolf Hitler hade nått sitt mål.

Alla soldater och officerare fick svära en ed till Hitler:

”Jag svär vid Gud denna heliga ed, att jag ovillkorligt skall förbli trogen mot Adolf Hitler, Tyska rikets och folkets Führer, krigsmaktens överbefälhavare, och att jag som tapper soldat är beredd att när som helst offra livet för denna ed.”

Från detta ögonblick ökade hans popularitet i alla samhällslager. Han skapade arbete åt alla tyskar och återupprättade Tysklands ställning i världen. Han framstod mot slutet av 1930-talet som den mest populära ledaren i tysk historia.

Hitler hade all anledning att vara nöjd med sin kometkarriär, från trashank i Wien till rikskansler och Führer i Tyskland.⁴⁹

Genom de ovan behandlade kapitlen med tillhörande citat framträder en tydlig berättelseform där det är Hitler och Stalin som aktörer som bestämmer de historiska förloppen. Även om det rör sig om en bok av biografisk karaktär så menar jag att man kan ifrågasätta om det måste innebära att de historiska förloppen måste beskrivas i termer av aktörer. Mina tankar går till Klas-Göran Karlssons beskrivning av det ideologiska historiebruket, svart-vita analyser och personteckningar samt föga problematiserade framstegsperspektiv.⁵⁰ Även om framstegsperspektiven i den berättelse jag blottlägger knappast är positiva sådana så är de likväl inte problematiserade i någon större bemärkelse. Vägen mot den totalitära staten förefaller spikrak.

---

48 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 50.

49 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 57-58.

50 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 63.

Hitler och Stalin som diktatorer

När jag går in i kapitlen som behandlar Hitler och Stalin som diktatorer så finner jag den berättelseform som presenterats ovan väl etablerad. Jag kommer därför att i detta avsnitt presentera några klagörande exempel för att sedan kunna gå vidare till en diskussion om vad det jag har funnit hittills kan innebära. Återigen börjar vi med Stalin. I kapitlet om den stora terrorn kan man läsa följande.

Det var många stora industriprogram som misslyckades under femårsplanen. Gradvis började misstanken gro hos Stalin, att många människor inom kommunistpartiet, säkerhetstjänsten NKVD och Röda armén i själva verket saboterade hans femårsplan. Vi vet att Stalin reagerade starkt varje gång Lenins gamla medarbetare kritiserade honom.

Såg de inte att Stalins Sovjetunion var så mycket bättre än Lenins Ryssland?

Stalin beslöt därför att göra utrensningar inom partiet, armén och säkerhetstjänsten. Det var inte längre ”klassfiender” som var huvudmotståndarna utan ”folkfiender”, alla dessa personer som på papperet var goda kommunister men i hemlighet saboterade landets stora språng framåt.

Stalin beslöt att statuera exempel genom att döma några av Lenins närmaste medarbetare för förräderi vid några stora offentliga rättegångar i Moskva.⁵¹

Det som är tänkvärt här är, i mina ögon, avsaknaden av nyansering. Citatet har i det närmsta en konstaterande form men i viss mån presenteras förklaringar och de är helt kopplade till Stalin. Jag menar att man skulle kunna se detta som en konsekvens av ett system som tidigt gick överstyr och där Stalin visserligen med absolut största sannolikhet var en drivande kraft. Ett system där det gällde att rensa eller bli rensad. Jag kan naturligtvis ha helt fel men det viktiga här är att konsekvensen av att behandla ämnet så som citatet påvisar är att förklaringen endast kan ligga hos Stalin. Därmed blir den enda förklaring som presenteras paranoia och någon form av avundsjuka riktad mot Lenin.

Liknande beskrivningar kan vi finna även när det gäller Hitler. Detta citat behandlar när tyska armén gick in i Rhenlandet 1936 som sedan första världskrigets slut varit en demilitariserad zon.

England och Frankrike blev än en gång ställda inför fullbordat faktum men ville inte bryta freden. Hitler höll sig ju faktiskt inom sina egna gränser, resonerade man.

---

⁵¹ Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 67.

Dessutom var han ett nyttigt bålverk mot Stalins välde som framtonade alltmera hotfullt i öster.

Hitler hade bedömt läget rätt. Tysklands grannar var splittrade. Han hade spelat högt och vunnit.

”Jag var tvungen att ljuga och det som räddade oss var min orubbliga envishet och min förbluffande säkerhet”, förklarade han senare. Hans sätt att resonera liknade en pokerspelares. Han satsade allt på att vinna.

”Det finns två möjligheter för mig”, sade han ofta. ”Att helt genomföra mina planer eller misslyckas. Lyckas jag, blir jag en av historiens största. Misslyckas jag blir jag dömd, avskydd och förbannad.”⁵²

Återigen förklaras ett historiskt skeende i termer av en enda historisk aktör. Dessutom förblir denne aktörs motparter, England och Frankrike, ansiktslösa entiteter. Det som lämnar mig något förbluffad, om man nu kan vara det bara lite grann, är att författaren ännu en gång låter Hitler skriva historien om sig själv. Det är naturligtvis lockande att gå till självsynen som säger antingen lyckas jag eller så misslyckas jag kapitalt. Men är inte denna mer passande om man talar om andra världskrigets slutskede. I vilket fall så presenteras inte heller här några alternativa tolkningar. Intåget i Rhenlandet torde också kunna ha varit en väl kalkylerad bedömning. Visserligen ett beslut fattat av Hitler men baserat på information från ett antal välinformerade personer i dennes närhet.

De två exempel som beskrivs ovan anser jag talande för den fortsatta bilden av de båda diktatorerna och detta personfokus går ibland väldigt långt. Vid ett tillfälle tar författaren upp ett av Winston Churchills mer kända tal från andra världskriget. ”[...] Vi skall strida mot honom till lands, vi skall strida mot honom till sjöss, vi skall strida mot honom i luften, tills vi med guds hjälp befriat jorden från hans skugga [...]’ Så hade ingen talat till Hitler tidigare. Han hade för första gången mött en värdig motståndare.”⁵³ Med risk för att än en gång balansera på kanten till ordmärkarens domäner så vill jag här påpeka att författaren beskriver detta som att Churchill talar *till* Hitler. Detta är väl trots allt ett tal adresserat till den brittiska nationen och även om han talar *om* Hitler och detta så klart kan ha fått denne att reagera på alla möjliga sätt så tyder ordvalet på ett enormt personfokus. Ett annat exempel på en sådan snabb vändning mot personen rör de sovjetiska trupperna i krigets slutskede. ”De sovjetiska officerarna gav sina soldater fritt fram att plundra och våldta när de trängde in i Tyskland. Nu

---

52 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 80.

53 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 95.

tog Stalin en grundlig hämnd på tyskarna.”⁵⁴ Något som alla som någon gång har läst om krigets outhärdliga komplexitet vet måste, eller åtminstone kan, granskas ur en mängd olika perspektiv vänds direkt till en enda människas hämnd.

I detta skede av uppsatsen vill jag ta några ögonblick ur läsarens tid för att reflektera över vad jag kommit fram till hittills och vad detta har för betydelse för analysen av materialet. När jag gör det vill jag också göra anknytningar till tidigare forskning i förhoppningen att klargöra vissa punkter.

Utifrån ovan presenterad analys finner jag främst två spår som i detta skede är viktiga att lyfta. Först och främst rör det sig om ett uttalat aktörsperspektiv, det vill säga att det jag hittills har vaskat fram är en historia som berättas utifrån två aktörer och deras handlingar. Man kan så klart ifrågasätta om detta har någon avgörande betydelse då det är ett verk som behandlar just Hitler och Stalin. Detta aber blir dock av ringa betydelse då verket uttryckligen också handlar om hotet mot det öppna demokratiska samhället och det kan knappast utgöras av dessa två herrar personligen. I och med den ”demokratiska vinklingen” blir de två diktatorerna representanter för hotet och som sådana blir ett oproblematiserat aktörsperspektiv avgörande. Niklas Ammert har i *Det osamtidigas samtidighet* bland andra studerat svenska läroböcker från tidigt 1900-tal som även de har ett uttalat aktörsperspektiv. Han påpekar att dessa texter gör anspråk på att vara korrekta och vetenskapligt fastlagda samt att det inte förekommer diskussioner om sanningshalt eller problem när det gäller metod. Om man ser till det jag lyft hittills så kan man se klara paralleller. Han pekar på ett politisk-pedagogiskt och existentiellt historiebruk i det att texterna lyfter fram värden som anses vara intressanta att förmedla till eleverna. Man gör också detta genom att lyfta fram motsatser till dessa önskvärda värden. På så sätt finner han också att dessa texter är normativt skrivna.⁵⁵ Detta ser jag mig kunna koppla till det ovan avhandlade i det att de flesta handlingar och ställningstaganden som beskrivits i min analys hittills förklaras med hänsyftning till personlighetsdrag som klart kan ifrågasättas. Vi får alltså en motbild till vad som är eftersträvansvärt hos en person och eftersom de beskrivna personerna blir representanter för det totalitära samhället lyfts det till en nivå av demokratis vara eller icke vara. Med andra

---

54 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 114.

55 Ammert, Niklas, 2008, sid. 82-92.

ord finner vi även i mitt material ett politisk-pedagogiskt historiebruk som kan föras till en nivå av existentiellt historiebruk i det att man lyfter värden som eleverna förväntas ta avstånd ifrån. Jag vill dock ta analysen av mitt material ett steg längre i det att jag som ovan påpekats också identifierar likheter med det ideologiska historiebruket i och med de svart-vita personporträtten och de raka utvecklingslinjerna.

Det andra spåret jag vill lyfta rör är hur författaren gör det ideologiska arvet från tidigare kommunistiska förgrundsgestalter, som jag uttrycker det, sekundärt. I ”Miljoner dödades men ännu fler fick leva” har Valter Lundell genom ett antal intervjuer med lärare och forskare i historia undersökt kommunismens plats i svensk historiekultur. Upprinnelsen till detta är att myndigheten Forum för levande historia sedan 2006 tar upp kommunismens brott mot mänskligheten såväl som förintelsen i syfte att väcka frågor om demokrati, medmänsklighet och människors lika värde. De som kritiserar detta menar att det blir problematiskt då man likställer den kommunistiska ideologin med den nazistiska då dessa i grunden är olika. Man hävdar att nazismen utan tvekan är en våldsideologi medan kommunismen inte nödvändigtvis är det. I och med detta blir det ett demokratiproblem då man anser att kommunismen, dock inte Stalins version, som ett alternativ som ligger inom demokratins ramar. Jag menar att den bok jag behandlar faller inom det som Lundell kallar den totalitaristiska berättelsen när det gäller berättelsen om Sovjetunionen i sin helhet. Det vill säga en berättelse som inte gör någon kvalitativ skillnad mellan Lenin och Stalin.⁵⁶ Jag håller med om att det är lätt att dra en rak linje från Hitler till den nazistiska ideologin till den nazistiska regimen och att denna linje inte är lika rak från Marx till Stalins Sovjetunionen. Detta gör dock inte att jämförelser mellan regimer som utesluter en demokratisk gång inte är genomförbara. Däremot tror jag att ett likställande kan bli problematiskt och detta kommer jag att återkomma till.

Men detta är inte, så att säga, slutet på denna historia. Jag har tidigare nämnt att det finns delar i boken som både fördjupar och problematiserar min analys och det är hög tid att ta itu med dessa.

---

⁵⁶ Lundell, Valter, 2010, sid. 93-98.

Demon eller pajas – bilder av diktatorn

Redan i bokens undertitel, en bok om ondska, ser vi en ansats till det som vi tidigare har mött i typologiseringen av framställningstyper. Jag syftar naturligtvis på den normativa typen. Jag har redan pekat på hur man kan se framställningen som implicit normativ men detta avsnitt kommer att behandla exempel på de beskrivningar jag funnit som är explicit normativa.

Naturligtvis blir beskrivningarna av Förintelsen och Stora terrorn i sig otroligt effektiva normativa framställningar av de båda diktatorerna då dessa ständigt kopplas samman men ibland kan författaren inte hålla sig ifrån mer direkta ordalag. I ett stycke som tar upp Hitlers återförening med sin familj behandlas även hans uppvaktning av systerdottern Geli samt en affär med den 16-åriga Mimi Reiter. Man kan sedan läsa.

Från 1932 var det Eva Braun som följde honom som en skugga i alla privata sammanhang till dess de till slut gifte sig i bunkern i april 1945.

Det har gjorts många försök att beskriva Hitler som avvikande på olika sätt men de förbleknar helt inför hans egen utveckling till monster – ondskan själv.⁵⁷

Även Stalin, eller åtminstone hans handlingar, beskrivs också i termer av ondska i själva texten. ”Stalin höjde flera gånger kvoterna för att tillgodose de onda krafter som han släppt loss.”⁵⁸ Detta citat kommer från kapitlet som behandlar Stora terrorn. Den starkt normativa termen ondska kopplas alltså till både Hitler och Stalin.

Det är dock vanligare att deras mörka sidor beskrivs genom vittnesmål. I ett stycke som behandlar Stalin strax efter att han befäst sin position som diktator kan man läsa följande.

Han lät alltid någon av sina medarbetare leda sammanträdena. Själv föredrog han att sitta litet vid sidan om, puffa på sin pipa och vänta tills alla hade sagt sitt för att sedan kritisera dem. Ingen vågade säga ifrån för alla var rädda för honom. En blick från hans gulbruna ögon skrämde de flesta till tystnad, vittnade flera av dem efter hans död.

Stalin verkade lugn och oberörd, en klar motsats till den rastlöst verksamme Hitler. Men ibland bröt någon form av galenskap igenom. Spänningarna blev kanske för stora. Maktkampen efter Lenin hade varit ett vågspel och han visste ju aldrig vem han kunde lita på.⁵⁹

Till detta kopplas ett vittnesmål från Den finske kommunistledaren Otto Ville Kuusinen

---

57 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 54.

58 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 74.

59 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 60.

hustru Aino Kuusinen.

”Hela tiden drack han det ena glaset efter det andra, och efter en stund började han dansa. Det var förskräckligt att se honom i det tillståndet, och ju mer han drack desto avskyvärdare blev det. Hans uppvisning var som en mardröm. Han fullkomligt vrålade av skratt, tumlade och stapplade omkring i kajutan framför oss, och hans dans blev som en vrångbild av den ljuva musiken. Det hela var inte bara rått och tarvligt utan också så besynnerligt att det tycktes mig rymma en kuslig hotelse. Men det obehagligaste var att han trots sin berusning då och då verkade vara nykter nog för att iakttaga min reaktion på hans beteende.”⁶⁰

Bilden av en kallt beräknande och hotfull man träder fram men den kryddas dessutom med galenskapen, ruset och oberäkneligheten. Naturligtvis finns det inte någon direkt anledning att betvivla vittnesmålet i sig utan det är istället kombinationen av två sidor av mannen som skapar den demoniserande effekten. Lägg till detta ett annat vittnesmål, denna gång från den ryske författaren Boris Pasternak, som dyker upp fjorton sidor senare.

”Fram mot mig rörde sig en man, som liknade en krabba, ur halvdunklet. Hela hans ansikte var gulaktigt och koppärrigt. Mustascherna spretade. Det var en dvärglik människa; han var oproportionerligt bred men inte längre än en tolvårig pojke, och hans stora ansikte var en åldrings.”⁶¹

Om bilden av Stalin är en av en man som är lugn såväl som oberäknelig så är bilden av Hitler snarare begränsad till det sistnämnda.

Det finns ett märkligt vittnesmål från en svensk affärsman, Birger Dahléus, en bekant till Hitlers närmaste medarbetare, Hermann Göring, som träffade Hitler några dagar före angreppet på Polen för att försöka medla mellan England och Tyskland.

Så här beskrev han sitt möte med Hitler:

”Rätt som det var stannade Hitler mitt på golvet och stod där och stirrade. Hans röst fick en betydligt dunklare ton och hela hans uppträdande gav intryck av att han var en fullständigt onormal individ. Meningarna kom stötvis, och det var uppenbart att hans tankar koncentrerades på de uppgifter som förestod honom i händelse av krig.

'blir det nu krig', sade han, 'då skall jag bygga u-båtar, bygga u-båtar, u-båtar, u-båtar, u-båtar.'

Rösten blev otydligare och så småningom kunde man inte uttyda vad han sade. Plötsligt samlade han sig, höjde rösten, som talade han till en stor församling och skrek: 'Jag skall bygga flygplan, bygga flygplan, flygplan, och jag skall förinta mina fiender.'

I detta ögonblick verkade han mera som en vålnad ur sagorna än en verklig människa. Jag betraktade honom med häpnad. Jag vände mig mot Göring för att se hur han reagerade, men Göring ändrade inte en min.”

---

60 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 60.

61 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 74.

Nej, Göring ändrade inte en min, sannolikt för att dessa uppträden var ganska vanliga.

Det märkliga är att vi här har ett vittnesmål av en helt utomstående person, som närmast blev chockerad av mötet med Hitler.

Dahlérus andra möte med Hitler blev inte bättre:

”Hitler tog visserligen emot mig hövligt, men redan från början verkade han i sitt uppträdande onormal. Han kom tätt inpå mig och stod där och talade med stirrande blick. Hans andedräkt var så dålig, att det var en ren självövertvinnelse att inte ta ett steg tillbaka [...] Han blev alltmer upphetsad, han började svänga med armarna och skrek, där stod han alldeles intill mig:

'Om England vill slåss ett år, skall jag slåss ett år, om England vill slåss två år [...]' Han gjorde en paus, och sedan röt han med ännu gällare röst och med än vildare gester:

'Om England vill slåss tre år, skall jag slåss tre år [...]' Kroppsrörelserna började nu följa armrörelserna, och när han till slut storskrek:

'Och om det är nödvändigt, kommer jag att slåss i tio år', svängde han sin stora näve och böjde sig fram så att den nästan rörde vid golvet. Det var en ytterst pinsam situation [...] inför dylika argument och ett sådant uppträdande var ingenting att göra [...] skulle Tysklands öde ligga i denne demons händer var sannerligen intet gott att vänta.⁶²

Inte heller detta vittnesmål finns det någon anledning att ifrågasätta i sig. Det som dock är signifikant är att samtliga dessa står relativt oproblematiserade. Det som behandlar Hitler utgör till och med slutet på kapitlet Gangstermetoder. Den enda förklaring eller analys det ges uttryck för är att Dahlérus är en helt utomstående person vilket jag tolkar som att han bör betraktas som mer objektiv. Att dessa vittnesmål står odiskuterade och därmed oproblematiserade stärks av avsaknaden av sådana som beskriver dessa mäns dragningskraft. Ibland finns det tillstymmelse till detta. Till exempel denna beskrivning av Hitler, ”De som mötte honom blev nästan alltid fullständigt utmattade. Hans anhängare kallade detta för magnetism.”⁶³ Det förefaller för mig tydligt att anhängarna inte är att lita på. Istället förklaras Hitlers och Stalins dragningskraft med sådan tvivelaktig argumentation, retorik och talarkonst som jag har behandlat tidigare. Det normativa består här alltså främst i den ensidiga bild som framställs, inte i huruvida vittnesmålen är tvivelaktiga.

Den demoniserande bild som jag beskriver ovan har istället en annan motpol i den berättelse

---

62 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 86-87.

63 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 84.

som boken tillhandahåller. Det som jag valt att kalla förlöjligande. Om vi går tillbaka till beskrivningen av den unge Stalin i mötet med socialismen kan man läsa följande.

Stalin ägnade mycket tid åt att läsa Karl Marx tjocka bok *Kapitalet* men lär aldrig helt kommit igenom den. Istället fogade han in socialismen i de religiösa termer och begrepp som han lärt sig på prästseminariet. Så kom också den ortodoxa kyrkan att sätta djupa spår i hans tänkande.⁶⁴

Återigen står vi här i problemet att författaren inte har direkta referenser till sina källor. Det är så klart fullt möjligt att den ortodoxa kyrkan genom prästseminariet påverkat hans tolkning av socialismen. Men varför är det troligt att Stalin aldrig tog sig igenom *Kapitalet*? Tidigare har vi fått en bild av en litterärt bevandrad ung man. Detta understöds visserligen av ett vittnesmål.

Från tiden i Sibirien har vi något så ovanligt som ett vittnesmål från en utomstående som lyckades fly undan Stalintidens terror.

Bajkalov hette mannen och beskrev senare Stalin som ”obegåvad, obildad, trångsynt, ohyfsad, fanatisk, tyst och retlig, ständigt rökande sin sura illaluktande pipa.”⁶⁵

Det rör sig om en utomstående vilket jag än en gång tolkar som mer objektiv men det faktum att denna man har flytt från terrorn torde indikera att han inte är särskilt benägen att få Stalin att framstå i god dager. Återigen diskuteras inte framställningarna vilket gör att det i mina ögon framstår som en nedvärdering av Stalins person och förmåga.

När det gäller Hitler så har vi i viss mån redan mött en bild som får honom att se ut som en ganska löjlig figur. Jag syftar främst på att folk blev utmattade bara av att träffa honom. Det tydligaste exemplet kommer dock när krigslyckan har vänt till Sovjetunionens fördel.

Det ledde till att Röda armén flera gånger omringade tyska arméer och tog hundratusentals soldater till fånga. De röda nålarna rörde sig obönhörligt västerut.

Samtidigt inträffade en personlighetsförändring hos Hitler. Han visade sig ogärna för människor, han höll inga flera stora tal. Han pratade alltmer sällan om Tyskland och det tyska folket. Han talade bara om sig själv, ”Jag, Jag, Jag”, som ett bortskämt barn. Det blev snart Adolf Hitler mot hela världen.⁶⁶

I nästan samtlig historieförställning om andra världskriget jag mött i mina dagar framstår Hitler som en bruten man mot slutet av kriget men att likna honom vid ett bortskämt barn tar det ett steg längre. Det blir en bild av mannen som blir en bild av diktatorn som är uppblåst i medgång och gnällig i motgång.

---

64 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 28.

65 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 32.

66 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 109-110.

De båda diktatorerna porträtteras alltså som människor som går så långt i ondskans hjulspår, Hitler karaktäriseras till och med som ondskan själv, att de framstår som nästan övernaturliga karaktärer. Hitler går in i transliknande tillstånd medan Stalin är en krabbliknande varelse med en blick som skrämmer folk till tystnad. Samtidigt är de ofullkomliga människor med tvivelaktiga karaktärsdrag. Gemensamt för båda dessa bilder är ifrågasättandet av personerna och i enlighet med min tidigare slutsats då också ett ifrågasättande av de system de representerar. Niklas Ammert diskuterar hur historieböcker genom att lyfta individer i historien också lyfter perspektivet att de både är skapade av och skapar historia. I samband med *Lgr 62* kopplas detta till målet att fostra ansvarskännande demokratiska medborgare i det att man visar på hur individen påverkar historiska skeenden. Genom att belysa denna aspekt görs det en koppling till historiemedvetandet genom att man pekar på att framtidens utformning beror på våra egna beslut.⁶⁷ Naturligtvis är detta en aspekt av den berättelse jag undersöker men själva formen på det narrativ som jag finner innehåller en ytterligare dimension som jag finner vara av vikt. Jag vill åter peka på vad jag tog upp i min teoretiska diskussion när det gäller det ideologiska historiebruket och citatet från Klas-Göran Karlsson, ”svart-vita analyser och personteckningar, starka kontinuitetslinjer eller föga problematiserade framstegsperspektiv.”⁶⁸ Här bör vi framför allt rikta blicken mot personteckningarna. Karlsson tar själv upp hur man använde starkt nationalistiskt färgade personporträtt i Kaukasiska delar av forna Sovjetunionen under frigörelsen i syfte att lyfta den egna särarten i *Historia som vapen*.⁶⁹ Jag finner alltså i min berättelse en anknytning till det ideologiska historiebruket men istället för att lyfta individer ur historien som föredömen och föregångare till den storhet som det egna samhället och den egna identiteten utgör så lyfts istället motbilden genom de ultimata skrämmande exemplen fram.

Alternativa spår och problematiseringar

Som jag tidigare tagit upp så presenteras i boken även alternativa spår som breddar berättelsens spektra. I ljuset av detta kanske läsaren frågar sig hur den tidigare analysen kan vara så långt gången. I min behandling av de alternativa spåren kommer även denna fråga att

---

67 Ammert, Niklas, 2008, sid. 143-146.

68 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 63.

69 Karlsson, Klas-Göran, 1999, sid. 237.

besvaras.

I kapitlet Stora terrorn möter vi ett vittnesmål från författaren Lev Kopelev som en gång var del av de Röda garden som utgjorde partiets förtryckarinstrument.

”Jag försökte övertyga mig själv, förklara för mig själv, att jag inte fick ge efter för en medkänsla som undergrävde mina arbetsuppgifter. Vi höll ju på att förverkliga en historisk nödvändighet. Vi utförde ju vår revolutionära plikt. Vi samlade ju in spannmål för vårt socialistiska Fädernesland [...] Nej, jag förlorade inte tron, jag trodde därför att jag ville tro.”

Men rödgardisterna lyckades inte samla in tillräckligt med mat, trots att de enligt tillgängliga uppgifter sköt ihjäl nästan 600 000 bönder. Följden blev snart svält, både på landsbygden och i städerna.

I svältens spår följde kannibalism. Samtida utländska resenärer har beskrivit hur ihjälsvultna och halvt uppätta människokroppar låg längs med vägarna vid denna tid.

Sammanlagt dog mellan fem och tio miljoner människor av svält genom Stalins övergrepp åren 1930 till 1932, de flesta ukrainare.⁷⁰

Här lyfts en röst som ger perspektiv på hur dessa mord och övergrepp kunde ske. Det finns klara referenser till Marxism i det att han säger att de förverkligade en historisk nödvändighet. Det öppnar alltså för förklaringsmöjligheter som går bortom Stalin. Dock plockas detta ner genom att referera till svältens som Stalins övergrepp. Det kommer alltså aldrig till en nivå där man kan resonera om huruvida detta hade kunnat ske utan Stalin.

I slutet av kapitlet Stalin mot Hitler och därmed också i samband med förklaringen till hur det tyska folket kunde följa Hitler ända ner i den totala katastrofen öppnas för alternativa förklaringar.

Det är svårt för oss idag att se vari Hitlers begåvning låg. Människor i hans samtid berättade om hans utstrålning, många använde ordet magnetism. ”Man tappade sin egen vilja i Hitlers sällskap”, brukade Albert Speer säga.

Någonstans häri ligger sanningen. Hitler måste ha haft en ovanlig förmåga att få svagare människor att följa hans vilja, att på något sätt hypnotisera dem, i en blandning av skräck och förtjusning.

För den som lever efter 1945 är det knappast möjligt att förstå detta, inte ens med fantasins hjälp. Hitlers ondsinta tal och hans hysteri lyser fram redan i de äldsta bevarade talen och filmerna.

Därför måste man också se på tidsandan i Tyskland för att finna nyckeln till Hitlers framgångar. Stämningarna på 1920-talet formades av den djupa bitterheten efter Första världskriget och den hårda Versaillesfreden. Många människor kände sig

---

70 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 62.

som offer och ville inget högre än att få revansch.

Hitler var väl rustad att identifiera sig med det tyska folkets olycka, ja, han delade den fullt ut. Hans styrka var att kanalisera denna bitterhet i handling, i politisk kamp. Genom att peka ut syndabockar lättade han tyskarnas börda. Genom sina visioner av ett tusenårigt rike gav han dem framtidshopp. Med sin skickliga talarkonst förförde han dem. Till slut var de beredda att följa honom till jordens ände, vilket var precis vad som skedde.⁷¹

Även här ser vi öppningar för alternativa förklaringar i det författaren väljer att kalla tidsanda. Jag skulle kalla det strukturella omständigheter men det är inte det som är poängen. Det är snarare att det lyfts omständigheter som står utom Hitlers person. Men sedan snurrar vi allt närmre det hål i botten av karet som är aktörspektivet. I slutändan var det ändå Hitler som förförde det tyska folket med sin talarkonst.

Jag har redan låtit vittnen från Stalins Stora terror tala och vill därför peka mot alternativa förklaringar som åtminstone delvis lyfts i kapitlet Hitlers brott: Förintelsen.

Hitlers viktigaste mål blev till sist Förintelsen.

Därför blev dödslägren en del av krigets blodiga slagfält. Låt oss höra vad Rudolf Höss, kommandant i Auschwitz, berättade i sina minnen innan han hängdes 1947 för brott mot mänskligheten.

”Enligt SS-chefen Heinrich Himmlers önskan blev Auschwitz alla tiders största anläggning för avlivande av människor [...] Visserligen var denna order något ovanligt, något ohyggligt. Men motiveringen gjorde att denna utrotningsprocess föreföll mig berättigad. Jag tänkte inte efter den gången – jag hade fått en order och jag måste verkställa den [...] 'Führer befall, vi följer', var absolut ingen tom fras för oss [...] Vad Führern befallde var alltid rätt [...] Jag brukade alltid svara, att alla mänskliga känslor måste tvingas till tystnad inför den järnhårda konsekvens med vilken vi måste verkställa Führerns order.”⁷²

Till skillnad från citatet från Kopelev ovan så refereras här direkt till Hitler, både av författaren och av Höss själv. Det öppnar dock för en diskussion om hur dessa människor kunde följa så blint, även när de själva ser de moraliska betänkligheterna. Höss borde rimligen vara relativt vuxen vid Hitlers maktövertagande och kan därmed inte varit helt och hållet formad av den nazistiska regimen. Inget av detta diskuteras. Istället avslutas detta kapitel på följande sätt.

Hitlers stora brott var att förvandla judarna till ickemänniskor. Det är först då man kan släppa fram, ja, aktivt stimulera, den ondskan som finns hos alla människor. Pliktrogna tjänstemän och modern teknik stod för resten. Ondskan blev en

---

71 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 117-118.

72 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 140-141.

självklar del av vardagen, den blev till en rutin, ett arbete som alla andra.⁷³

Alla spår som skulle kunna öppna för förklaringar utanför Stalin och Hitler leds alltså ständigt tillbaka till dessa. Det som öppnar för ytterligare analys och reflektion följs alltså inte upp. Åtminstone inte av författaren. Detta hindrar dock inte läsaren från att göra vidare reflektioner men det behandlas som sagt inte i denna uppsats då jag inte undersöker textens mottagande.⁷⁴ Därmed stannar min analys här och ser jag inte dessa alternativa spår som ett större hinder för de analyser som jag hittills presenterat.

Berättelsens sensmoral

Bokens näst sista kapitel heter Stalins brott: Folkmord – Fallet Estland. I detta närskådar författaren Stalins framfart i Estland för att komma ifrån de enorma siffror man fastnar i ”när man beskriver massmördare som Hitler och Stalin.”⁷⁵ Detta är en beskrivning av den tragedi som drabbade Estlands befolkning under både Tysklands och Sovjetunionens framfart under de båda diktatorerna. Det som är signifikant för den berättelse jag funnit är att detta kapitel rent textmässigt slutar med Stalin. Sedan följer en bild av folk med estniska flaggor längs en landsväg som uppenbarligen är tagen senare än 1940- eller 50-tal. Bildtexten lyder: ”1989: Människorna bildar en kedja genom hela Baltikum för att erövra sin frihet åter.”⁷⁶ Berättelsen sträcker sig på så sätt ända till Baltikums frigörelse och därmed blir Sovjetunionens förtryck likställt med Stalins.

I bokens slutkapitel, Kan det hända igen?, binds allt samman och mynnar i, vad jag upplever som, en öppnare diskussion än vad som presenterats tidigare. Men temana kvarstår dock. Ondska, hot mot demokratin och kopplingar till dagens samhälle är vad som diskuteras.

Var kom all denna ondska ifrån? Hur var allt detta våld möjligt? Både nazismen och kommunismen skapade totalitära samhällen, byggda på propaganda och våld. Nazisterna ville rensa samhället från judar och andra ”undermänniskor”. Och det skulle ske snabbt, i industriell skala.

Kommunisterna ville skapa ett samhälle utan privat egendom. Det innebar att man

---

73 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 148.

74 Se diskussion om vidare forskning som bör göras i presentationen av uppsatsens syfte.

75 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 149.

76 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 161.

stälde borgare och självägande bönder utanför samhället. Som ”före detta människor” eller ”klassfiender”. Och allt detta skulle ske genast, vilket utlöste ett våld utan like.

Varken nazismen eller kommunismen tog hänsyn till individen eller mänskliga rättigheter. En viktig gemensam ingrediens var hatet mot alla avvikande. Det logiska steget blev då att fängsla eller döda dem som alla ”rättänkande nazister eller kommunister” hatade. Däri ligger också en del av förklaringen till att så många människor med liv och lust deltog i folkmord och förintelse.⁷⁷

Återigen får vi en förklarande beskrivning. Visserligen pekas olikheter mellan systemen ut och den bindande faktorn finnes istället i hatet. Här finner jag en av de faktorer som gör att jag finner det svårt likställa nazismen och kommunismen. Det är, som jag nämnt tidigare, relativt lätt att dra en linje mellan Hitler och nazismens brott och Hitlers inställning till judarna förefaller vara drivet av ett irrationellt hat. Jag håller också med om att Stalins olika tilltag förefaller vara drivna av hämndlystnad och personlig motvilja, kanske också hat. Dock kan kommunismens brott i sin helhet också förklaras med något som jag finner långt mycket mer skrämmande. Det finns en i systemet inneboende logik som säger att hinder måste försvinna om det ska fungera. Detta kan lätt omvandlas till att alla hinder måste undanröjas och då förvandlas mordandet till en rationell följd på den oundvikliga samhällsutvecklingen. På så sätt blir nazismens mord industriellt kliniska medan kommunismens motsvarighet känslomässigt. Jag finner citaten av Höss och Kopelev ytterst talande i detta avseende. Höss hänvisar till Hitler och därmed i förlängningen en ideologi som, vilket även författaren visat, är i mycket känslomässigt styrd. Kopelev hänvisar istället direkt till den kommunistiska ideologi som han har fått till livs. Dessa relativt lösryckta citat är visserligen inte nog för att slutgiltigt konstatera det jag beskriver ovan men de visar på ett spår som författaren inte väljer att följa upp och det är i sig avgörande för min analys.

Jag återkommer alltså till likställandet mellan kommunismen och nazismen och det är just i detta jag finner en problematik, alltså inte i jämförelsen eller att man tar upp dem inom samma tema som man absolut bör kalla de totalitära staterna. Författaren argumenterar för ett likställande i det att båda system lett till folkmord. Här tar han även upp Kina och Kambodja och menar därför att detta ställer kommunismen ”i de anklagades bås.”⁷⁸ Problemet med detta som jag ser det är att nazismen har haft ett framträdande ansikte i historien genom Nazityskland medan kommunismen har haft en mängd olika. Och detta bara i Sovjetunionen.

---

77 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 162-163.

78 Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 163.

Man kan också ta upp DDR. En stat med ett obeskrivligt förtryck, dock med helt andra metoder än Stalins Sovjet.

Författaren avslutar med att fråga om det kan hända igen och svarar ja. Det har redan hänt igen i Kina genom Mao Tse Tung. Han pekar på att det finns alltför förintelseförnekare i världen och att det skapats en mystik runt Hitlers person samt att även Stalin börjar nämnas i positiva ordalag. Boken avslutas så här.

Det kan alltså hända igen?

Svaret är ja, men inte på samma sätt, för de historiska omständigheterna förändras hela tiden. Varje tid har sin förbrytare.

På TV kan vi dagligen möta nya grupper runt om i världen som försöker styra utvecklingen med våld och terror och saboterar vårt öppna demokratiska samhälle. De kräver underkastelse. De vill ha makten själva, precis som Hitler och Stalin.

Det är därför det är så viktigt att stå emot alla förenklingar. Det finns inga ideala samhällen eller heliga krig. Extremister lockas av enkla svar. Det är därför vi alltid måste vara på vår vakt, också gentemot oss själva. Ideologier, politiska budskap och religiösa trossatser måste ständigt omprövas.

”Gränslinjen mellan det goda och det onda går rakt igenom varje människohjärta”, skrev den ryske Nobelpristagaren Alexander Solsjenitsyn, själv en av dem som Stalin deporterade.⁷⁹

Berättelsen och historiebruk

Detta sista citat sätter det hela på sin spets. Det är inte bara Stalin och Hitler mot vårt öppna demokratiska samhälle. De är bara representanter. De är till och med i grund och botten detsamma som alla hot som tänkas kan. Om vi går tillbaka till där jag började min analys, demokratiuppdraget, så passar det så klart in att vi i historia ska läsa om representationer av motpolen till vårt samhälle, de som inte varit demokratiska. Det innefattar både det genetiska och genealogiska perspektivet i det att det skapar en förståelse för vägen till där vi står och det kan vara vägledande i vårt förhållande till vår omvärld där till exempel Hitler och Stalin fortfarande är närvarande i olika former.

Ingmarie Danielsson Malmros har i sin avhandling som nämndes under rubriken forskningsläge identifierat tre demokratiberättelser i svensk undervisning varav den senaste är

---

⁷⁹ Ahlander, Dag Sebastian, 2009, sid. 166.

den om folkrörelsen, den breda massan som säkerställer ett demokratiskt och rättvist samhälle. Den säkerställer en demokratisk identitet och uppmanar till att värna om denna. Hon pekar också på att uttryck som "vårt land" ger möjlighet att generera självkänsla.⁸⁰ Jag finner en stark koppling mellan denna och den berättelse som jag identifierat. Ett enkelt sätt att peka på denna är naturligtvis frasen i det sista citatet, "vårt öppna demokratiska samhälle". Men där Danielsson Malmros identifierar en positiv bild av vår demokrati så finner jag motbilden, hotet.

Jag har genom analysens gång diskuterat historiebruk. Jag har tagit upp det existentiella som jag också pekat på nu genom min diskussion om genetiskt och genealogiskt perspektiv. Jag har också pekat på hur man kan se politisk-pedagogiska aspekter i berättelsen. Nu vill jag återgå till att peka på det som låg i förgrunden när jag gick igenom historiebruken i min presentation av teori, det ideologiska. Som jag tog upp då är detta ofta kopplat till nationalism och totalitära stater och det är kanske förvånande att jag vill pressa in detta i en berättelse som talar för det öppna demokratiska samhället. Men det jag vill peka på här är tillrättaläggandet av historien, med bland annat svart-vita personporträtt, i syfte att rättfärdiga ett system. Jag menar att i denna berättelse så tillrättalägger man istället motbilden för att rättfärdiga systemet och i det blir denna berättelse ett uttryck för ett omvänt ideologiskt historiebruk. Det är av yttersta vikt att nu återigen påpeka att detta absolut inte rör sig om ett missbruk av historia. Det är en historisk berättelse som har för syfte att skapa förståelse för och därigenom stärka vårt demokratiska system. Ett system som jag personligen i grund och botten finner gott. Jag vill också påpeka att det inte heller rör sig om fabricerande av historia utan en tolkning utifrån författarens begreppsramar, eller horisont om man så vill. Återigen vill jag citera Klas-Göran Karlsson, "Gränsen mellan historie- och ideologiproduktion är sålunda svår att dra på ett entydigt sätt. Sannolikt är det så att själva gränsdragningen mellan vad som är vetenskapligt och vad som är ideologiskt är en ideologisk verksamhet."⁸¹

Som jag nu påpekat ett flertal gånger så innehåller detta arbete inte några undersökningar av varken hur mitt källmaterial mottas eller vad det kombineras med för material i undervisningen. En sådan undersökning skulle så klart öppna för en djupare förståelse för den

---

80 Danielsson Malmros, Ingmarie, 2012, sid. 222-224.

81 Karlsson, Klas-Göran, 2009, sid. 64.

berättelse som möter elever i den svenska skolan när det gäller den totalitära staten. Jag tycker dock att mitt arbete kastar ljus över hur detta material kan och bör behandlas i det att jag visar hur denna berättelse kan bli till en som är starkt förknippad med lärarens demokratiuppdrag. Det är också som sådan detta blir en "ideologisk verksamhet" som Karlsson uttrycker det. Det som jag finner problematiskt är att detta, om man följer den berättelse om det öppna demokratiska samhället och dess motpol som jag funnit i mitt material, blir ett arbete som utgår från ett försvarsläge. Det vi delger våra elever är att vårt politiska system, som nu faktiskt börjar få några år på nacken, är något som ska bevaras och försvaras mot inre och yttre hot. Hot som dessutom i grund och botten är detsamma. Risken är att vi då stänger för samtalet om det öppna demokratiska samhället som ett projekt som kan utvecklas. Jag menar inte att hot mot demokratin inte ska diskuteras i historieämnet, eller skolan överhuvudtaget för den delen. Dock anser jag att detta bör diskuteras som den mångfald som dessa hot faktiskt utgör. I förlängningen kan naturligtvis då också likheter mellan sådana hot föras fram. En självklar fortsättning på det arbete jag här presenterat menar jag skulle vara att undersöka om elever uppfattar demokrati som något som ska bevaras snarare än något som kan utvecklas och om man i så fall kan finna samband mellan denna inställning och historieundervisningen.

Sammanfattning

I denna uppsats har jag försökt svara på frågor om vilken berättelse som man kan finna i *Hitler och Stalin- En bok om ondska*, ett kompletterande undervisningsmaterial i historia för högstadiet och gymnasiet, samt vilket syfte denna berättelse kan tänkas tjäna. Detta har jag gjort genom att betrakta den historiska berättelsen som en som tillhandahåller orientering för mottagaren i sin nuvarande verklighet. Dessutom har jag betraktat berättelsen som ett uttryck för historiebruk vilket ger berättelsen vissa funktioner när det gäller sagda orientering. Den mest uppenbara orienteringspunkten är att Hitlers och Stalins regimer uttryckligen beskrivs som representanter för hotet mot det öppna demokratiska samhället. Detta är förvisso ett relativt snävt arbete i det att det endast behandlar ett undervisningsmaterial men jag har valt denna form av djupanalys för att försöka finna resultat som kan ha signifikans för hur man behandlar ett bredare område i historieundervisningen samt forskningen om denna. Detta område är när man väljer att behandla nazistiska och kommunistiska regimer inom samma ramar vilket de senaste åren har varit föremål för debatt på olika nivåer. Dels inom forskningssamhället och media men det har också inneburit en debatt ute på skolorna som åtminstone jag har stött på. Resultaten är alltså att betrakta som en möjlig öppning för nya frågor när det gäller denna debatt.

Den metod jag har använt har sin grund i Hans-Georg Gadamer's hermeneutik, eller tolkningsteori om man så vill. I denna är tolkarens förförståelse viktig i det att Gadamer menar att denna måste vara en del av analysen. Denna förförståelse har jag försökt konkretisera i form av de teoretiska utgångspunkter som jag funnit signifikanta för detta arbete. Att se historieskrivning som orienterande berättelse rättfärdigar jag med Martin Heidegger och David Carr och deras teorier om människans uppfattning av verkligheten. Heidegger ser livet som ett projekt med ett mål och Carr bygger vidare på detta genom att ge detta projekt en narrativ form med början, mitt och slut. På så sätt menar Carr att de medel som vi använder oss av för att finna orientering också antar en narrativ form. Till detta har jag lagt Klas-Göran Karlssons teori om historiemedvetande och historiebruk. Historiemedvetandet kan beskrivas som det med vilket vi finner ett rättfärdigande för vår plats i världen och vår identitet samt utifrån vilket vi kan finna styrning mot framtiden. Detta innefattar inte bara historia i form av historieskrivning utan all förflutenhet som påverkar var vi står idag. Historiebruk kan beskrivas som olika sätt att använda historien för att påverka

samhället och individer däri. Därmed också individers historiemedvetande. Jag har också i min metod använt mig av Niklas Ammerts framställningstyper som han utvecklat för studier av avsändaransatsen i läromedel. Detta har jag främst använt som ett strukturerande verktyg för att hjälpa min egen kategorisering av det undersökta materialet och på så sätt som ett steg på vägen mot mina förförståelser. Jag har gjort detta trots att jag riskerar förvirring då jag anser det viktigt att redovisa min tolkningsprocess. I synnerhet när jag använder mig av Gadamer's tolkningsteori.

I själva analysen inleder jag med att ta mig an det som blir självklart i en historiebok av biografisk karaktär, aktörsperspektivet. Detta är högst uttalat genom att Hitler och Stalin ständigt står i centrum för händelseförloppen. Det är dessa två som får saker att hända. På så sätt blir de också likställda med de system som de står i spetsen för. Alltså blir berättelsen om de båda diktatorerna en berättelse om totalitära system och därigenom påvisar den ett politisk-pedagogiskt historiebruk i det att de blir representanter för det icke önskvärda. Alltså vill man påverka den tänkta läsarens tankar om dagens samhälle och huruvida ett sådant system skulle vara önskvärt. Detta kan så klart så klart i förlängningen påverka det existentiella historiebruket. Det vill säga läsarens personliga orientering. Ett annat sätt att försöka nå läsaren på ett mer personligt plan menar jag är att framställa Hitler och Stalin som personer med mindre önskvärda personlighetsdrag. Detta är förvisso inte ett problem i sig, frågan är hur man skulle skapa en positiv bild av dem utan att helt förvanska historieskrivningen, men när dessa drag blir drivkraften till hela historiska skeenden skapas en normativ länk genom person, system och historia. Detta gör också att jag ser samband mellan detta framställande och ett ideologiskt historiebruk där svart-vita personporträtt och raka utvecklingslinjer är framträdande. Till skillnad mot det ideologiska historiebruk som Klas-Göran Karlsson beskriver där dessa medel används för att rättfärdiga ett system så används de här för att skapa en bild av det förkastliga.

Jag går sedan vidare för att undersöka själva personporträtten av Hitler och Stalin. Här finner jag två framträdande sådana, det demoniserande och det förlöjligande porträttet. Båda dessa förekommer och det som blir signifikant för berättelsen är att man genom dessa skapar en explicit normativ motbild mot det önskvärda. Men det stannar inte här för eftersom dessa två diktatorer likställs med sina system blir också bilden av dessa system förenklade och

förklarade i termer av ondska parat med otillräcklighet. Återigen ges alltså uttryck för det icke önskvärda i enlighet med den behandling av det politisk-pedagogiska historiebruket som jag tar upp ovan men dessa porträtt kan också ses som ett led i den förenkling i utvecklingslinjer som leder tankarna till det ideologiska historiebruket.

Jag finner naturligtvis i texten alternativa spår som kan leda till andra förklaringar än de som är direkt kopplade till Stalin och Hitler. Till exempel tar författaren upp vittnesmål från sådana som deltagit i utrensningarna i Sovjetunionen under 30-talet och sådana som deltagit i Förintelsen vilka öppnar för alternativa förklaringar till hur detta kunde ske. Här blottas enligt mig en stor nackdel med detta arbetes begränsningar i det att jag inte kan undersöka hur dessa tas emot och tolkas av elever som läser denna bok. Dock blir min slutsats att dessa alternativa spår i mångt och mycket tillintetgörs då författaren ändå går tillbaka till Hitler och Stalin för den slutgiltiga förklaringen. Alltså så menar jag att mina tidigare tolkningar kan stå trots dessa alternativa spår.

När jag kommer till bokens sista kapitel med titeln *Kan det hända igen?* så finner jag att författaren likställer dessa båda system samt även andra kommunistiska samhällssystem som figurerat och figurerar i världen. Dessutom blir de också ställda på samma sida som andra hot mot det öppna demokratiska samhället, till exempel terrorism som nämns utan vidare specifikation. Här menar jag att författaren slutgiltigt skapar en berättelse om hotet mot det öppna demokratiska samhället av porträtten av Hitler och Stalin där dessa blir till representanter för detta hot. I slutändan finns alltså endast två sidor, de som tror på demokrati och de andra. På så sätt finner jag en historisk berättelse som bär många likheter med framför allt det ideologiska historiebruket i enlighet med vad jag beskrivit ovan. Dock handlar detta inte om en förenklad historia i syfte att direkt rättfärdiga ett system eller identitet utan istället sker rättfärdigandet genom att skapa en avskräckande motbild till det system som framställs som önskvärt. På så sätt vill jag karaktärisera denna historiska berättelse som ett uttryck för ett omvänt ideologiskt historiebruk. Det är absolut på sin plats att här påpeka att detta inte är detsamma som ett missbruk av historia utan ett bruk av historia med ett tydligt syfte, att genom att påverka läsaren bevara det öppna demokratiska samhället. Därmed anser jag mig också ha besvarat de frågor som inledde detta arbete.

Slutligen frågar jag mig vad detta kan innebära för en skolsituation och det demokratiuppdrag som lärare såväl som blivande lärare har att förhålla sig till. Min farhåga är att om man förenklar hotet mot demokratin på detta sätt så kan det skapas en stämning där det enda viktiga är att bevara vårt nuvarande demokratiska system istället för att se det som något öppet och utvecklingsbart. Detta skulle alltså vara en produkt av att betrakta den politiska världen som en med två statiska motpoler. Ett sätt att gå vidare med detta arbete skulle alltså vara att undersöka hur denna bok, eller undervisning som har avgörande likheter med den, tas emot av elever och vilka reflektioner som väcks.

Litteratur och källa

Källa

Ahlander, Dag Sebastian, *Hitler och Stalin- En bok om ondska*, Stockholm, 2009.

Litteratur

Ammert, Niklas, *Det osamtidas samtidighet*, Lund, 2008.

Ammert, Niklas, "Ett innehåll förmedlas", i Ammert, Niklas (red.), *Att spegla världen- Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund, 2011.

Ammert, Niklas, "Om läroböcker och studiet av dem", i Ammert, Niklas (red.), *Att spegla världen- Läromedelsstudier i teori och praktik*, Lund, 2011.

Ammert, Niklas, *Om vad och hur 'må' ni berätta- undervisning om Förintelsen och andra folkmord*, Stockholm, 2011.

Dahlgren, Stellan & Florén, Anders *Fråga det förflutna- En introduktion till modern historieforskning*, Malmö, 1996.

Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Aarhus, 2012.

Gadamer, Hans-Georg, *Sanning och metod i urval*, Göteborg, 1997.

Holmén, Janne, "Historia", i Larsson, Esbjörn & Westberg, Johannes, (red.), *Utbildningshistoria*, Lund, 2011.

Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen*, Stockholm, 1999.

Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys", i Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är nu- En introduktion till historiedidaktiken*, Lund, 2009.

Lundell, Valter "Miljoner dödades men ännu fler fick leva'- Om kommunismen och dess plats i den svenska historiekulturen", i Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjer, Charlotte (Red.), *Historia på väg mot framtiden- Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund, 2010.

Lübcke, Poul *Filosoflexikonet- Filosofer och filosofiska begrepp från a till ö* Tredje upplagan, Stockholm, 1988.

Skolverket, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, Stockholm, 2011.

World wide web

Förlaget Bonnier, [<http://www.bonniergroupagency.se/Author/Dag-Sebastian-Ahlander/35964/>], 15 december 2013.

Skollagen, [http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800], 15 december 2013.